

ISSN: 2148-8975

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

**BİLGİ VE BELGE ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

THE JOURNAL OF INFORMATION AND DOCUMENTATION STUDIES

Sayı/Number: 5

Bahar/Spring 2016/1

İSTANBUL 2017

YAYIN KURULU
Prof. Dr. İshak KESKİN
(Dergi Sorumlusu)

Prof. Dr. Şekibe Nihal SOMER Prof. Dr. Nedret KILIÇERİ
Prof. Dr. Niyazi ÇİÇEK Prof. Dr. Murat YILMAZ
Doç. Dr. Ümit KONYA Doç. Dr. Işıl İlknur SERT

Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi
(The Journal of Information and Documentation Studies)
Hakem Listesi
(5. Sayı)

Prof. Dr. Bilgin AYDIN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Niyazi ÇİÇEK (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Özgür KÜLCÜ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan ANAMERİÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İshak KESKİN (İstanbul Üniversitesi)
Yard. Doç. Dr. Kasım BİNİCİ (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. İshak KESKİN

İç Düzen
Prof. Dr. İshak KESKİN

- Bu dergide yayımlanan makaleler Yayın Kurulu'nun izni olmadan aynen veya kısmen yayınlanamaz ve iktibas edilemez.
- Yayımlanan yazı ve makalelerin içeriği ile ilgili tüm sorumluluk yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Hakemli Yazılar

Sevil Pamuk
Arşivcilikte Örnekleme Tekniğine Felsefi Yaklaşımlar
1-28

Özhan Sağlık
Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'daki Efemera Koleksiyonlarının Tanımlanması: Üst
Veriler Işığında Bir İnceleme
29-38

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi

The Journal of Information and Documentation Studies

Sayı/Number: 5, Sayfa/Pages: 1-28, İstanbul, Bahar/Spring 2016

Basılı Nüsha ISSN: 1307-6655 Elektronik Nüsha ISSN: 2148-8975

ARŞİVCİLİKTE ÖRNEKLEME TEKNİĞİNE FELSEFİ YAKLAŞIMLAR

Philosophical Approaches to Archival Sampling Technique

Sevil PAMUK

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü
sevilmpamuk@gmail.com

Alındığı tarih: 18.02.2017; Kabul tarihi: 15.06.2017

Öz

Yönetimlerin, kurumların ve organizasyonların faaliyet ve işleyişlerini genişletmesi ve teknolojik ilerlemelere bağlı olarak belgelerin hızla artması ve artan bu belge miktarının baş edilemez duruma gelmesi arşivcileri daha az ancak daha kaliteli bir şekilde belge tutmanın yollarını aramaya yöneltmiştir. Bu noktada istatistikçilerin bir evrenin kendi içinden seçilmiş bir parçasıyla temsil edilmesi mantığına dayanan ve özellikli bir seçme metodu olan örnekleme tekniği arşivciler tarafından belge yığınlarını (evrak kütesini) azaltma amaçlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu teknik, önemli olanın korunması üzerine kurulu geleneksel arşivsel seçme kriterinin genişletilerek 1960'lardan itibaren gelişen yerel tarih/kültür tarihi/sosyal tarih çalışmalarının ihtiyaç duyduğu kaynakların sağlanması için önemli olmayanlar/imha edilecekler arasından örnekleme tekniğiyle geleceğe evrak bırakılması üzerine kuruludur. Bu teknik (evrak kütesini temsil) belgelerin seçilen kısmının elde tutulması geriye kalanın imha edilmesi nedeni ile maalesef geniş ölçüde bir yanlış anlama ve karşı bakış açısı ile karşılaşmıştır. Ancak günümüz arşivlerinde örnekleme tekniğinin kullanılması kaçınılmazdır. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avrupa ülkelerinde 1970-

1980'lerden itibaren kullanılması yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu çalışmanın amacı da, Türkiye'de arşiv alanında örnekleme tekniğine teorik temelde dikkat çekmek, bu işlemin mantığını ortaya koymak, hangi durumlarda, ne tür belge gruplarına uygulanabileceğini açıklamak ve bu konuda yapılacak olan çalışmalara ışık tutmaktır. Bu araştırmada betimleme yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Örnek, örnekleme tekniği, değerlendirme, arşivsel örnekleme, istatistik.

Abstract

The managements, institutions and organizations on enhancing their activities and functions and the technological developments, increase of the documents rapidly, growing amount of these documents becoming unavoidable, led archivists to search for ways to retain documents in less but in better quality. At this point, the sampling technique, which is the specific selection method of the statisticians based on the logic that the universe is being represented with a selected part from inside of it has begun to be used by archivists with the purpose of reducing the piles of documents (mass of paperwork). This technique is based on the preservation of the important, leaving documents for the future by expanding the traditional archival selection criteria by means of sampling techniques among those that are not important / those to be destroyed in order to provide the resources needed by local history / cultural history / social history studies that have developed since 1960. Unfortunately, this technique (representing document mass) has faced a wide range of misunderstanding and opposed point of view on the grounds that retaining of the selected portion of the documents destroys the rest. However, it is inevitable to use sampling techniques in today's archives. Its use has become widespread in the United States, Canada and European countries from 1970-1980s. The purpose of this study is to draw attention to the sampling technique in theoretical basis in the archive field in Turkey, to reveal the logic of this process, to explain in what situations, what kind of document groups it can be applied and to shed light on the works to be done on this subject. In this study, descriptive method has been used.

Keywords: Sample, sampling technique, evaluation, archival sampling, statistics.

Giriş

Örnekleme, istatistik alanında bütünü (evren/anakütle/yığın), arşivcilik alanında evrak kütesinin (evrak yığını/serisinin) belirlenen bir kısmının bütünü temsilen seçilerek alınmasıdır. Gerçek bir temsiliyette bütünden alınan kısım kesinlikle rastlantı ilkesine uygun olarak seçilmelidir (Bradsher ve Ambacher, 1992, s. 1). İstatistik alanında örnekleme yapılırken birimlerin, nesnelere veya kişilerin her birinin seçilmesinde rastlantı kuralı geçerlidir. Seçimin rastlantı kuralına bağlı olarak yapılması evreni oluşturan her birime/örneğe seçilme bakımından eşit şans tanınmasını sağlayarak aslında kurallı bir örnekleme yapılmasını olanaklı hale getirir (Arslantürk, 1995, s. 87; Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu, 2005, s. 12-13).

Böylece evreni oluşturan her birim, hesaplanabilen bir olasılıkla örnek olarak seçilebilir (Balcı, 2007, s. 84; Ural ve Kılıç, 2011, s. 37). Örnekleme bütün serinin daha objektif seçilmesine öncülük eder ve neyin hem niteliksel ve hem de niceliksel olarak elde tutulması gerektiğini belirtir (Bradsher ve Ambacher, 1992, s. 1). Bu işlem bir sınıf veya serinin temsil edici bir parçasını oluşturmak için yeterli element veya unsurların saklanması için yapılır. Örnekleme, seçme süreci ile uğraşan arşivciler için mevcut vasıtalarından birisidir. Arşivciler bir sınıf veya seri üzerinde örnekleme işlemini uygularken seçtikleri örnek veya örnekleri saklamak isterlerken aynı zamanda tüm belgeleri himaye etmek de isterler (Hull, 1981, s. 60). Bunun nedeni de 19. yüzyıla kadar belgelerin imha edilmesi düşüncesinin olmayışı geleneğinden kaynaklanmaktadır (Hull, 1981, s. 1). Arşivcilik alanında örneklenen her bir vaka da, sınıf veya serileri içeren, onları temsil edebileceği düşünülen belgelerin örneğinin alınmasından sonra arta kalan belge veya dosyalar yok edilir. Arşivcilerin hem örnekleme yaparak evrak kütlelerini azaltmak istemesi hem de örneğin alınmasından sonra arta kalan belge ve dosyaları saklamak istemesi bu tekniğin arşivsel bağlamda sorunlu bir işlem olarak görülmesine neden olmaktadır (Hull, 1981, s. 9-10; Schellenberg, 2003, s. 30). Oysa örnekleme işlemi, imha edilmesine karar verilen homojen özellik gösteren belgeleri barındıran seri ve sınıflar üzerinde uygulanan bir işlemdir. Sınıf veya seri zaten imha edilecek olduğu için örneğin alınmasından sonra geriye kalanın imhasının bir sakıncası olmayacaktır. Ayrıca belgeler homojen yapıda olduğu için örnek bütünü temsil gücüne de sahip olacaktır. İstatistik alanında evren içerisinden örnek alındıktan sonra geriye kalan elemanlar yeniden kullanılmak üzere bir kenara bırakılır. İstatistik alanında kullanılan bir teknik olan örneklemenin arşivcilik alanında tatbikinde meydana gelen -örneğin alınmasından sonra seri veya sınıftan arta kalan belge ya da dosyaların yok edilmesi- uygulama farklılığı tekniğe kuşku ile bakılmasına neden olmaktadır. Bu bakış açısına rağmen örnekleme, belgelerin değerlendirilmesinde bir araç olarak kullanımı gittikçe yaygınlaşmaktadır.

İstatistiksel örnekleme tekniğinin henüz gelişme içinde bulunduğu bir dönemde 1936 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde başkanlık seçimi öncesinde seçim sonuçlarını tahmin edebilmek için kullanılması tekniğin bu ülkede tanınmasını sağlamıştır (Sence ve Sencer, 1978, s. 452). 1942-1959 yılları arasında kapsayan bir coğrafya çalışmasında Latin Amerika'nın bölgelerini belirgin bir şekilde gösterebilmek için bir araştırma gerçekleştirilmiştir. 1942 yılında yapılan bu çalışmada Sao Paulo "Kahve Kuşağı"nın göstergesi için örnekleme çalışması yapılmıştır (Özgüç, 1994, s. 81). İlerleyen yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Kanada'da modern araştırma tekniklerinin kamuoyu yoklamaları gibi birçok sahada başarılı biçimde kullanılması Amerika Kıtası'nda örnekleme tekniğinin Avrupa ülkelerinden daha erken tarihte ve daha yaygın olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Örnekleme tekniğinin arşivcilik alanında kullanılmasında da bu iki kıta devletleri arasında süreç farkı olmuştur. Avrupalı arşivciler hem tekniği daha geç tanımları ve kabullenmeleri hem de daha çok belge saklamak taraftarı olmaları, iki gelenek arasında farklı tarihlere uygulamanın hayata geçirilmesine neden olmuştur. Yani eski dünya ile yeni dünyada arşivcilik alanında örnekleme tekniğinin kullanılması hususunda

farklı yaklaşımlar gelişmiştir (Hull, 1981, s. 38, 47; Kepley, 1984, s. 242). Avrupalı arşivcilerin örneklemede çekindiği şey örneğin alınmasından sonra evrak kütesinin kalanının yok edilmesi yani belli miktar bilginin kaybolmasıdır. Avrupalı arşivcilerin daha çok belge saklamak yönünde bakış açısı geliştirdiği için örneklemeye karşı çekinceler taşırken Amerikalı ve Kanadalı arşivciler bu konu hakkında çekinceler taşımamaktadır. Her iki geleneğin bu konuda tek ortak noktası ise “zorunlu kalınmadıkça arşivsel örnekleme yapılmaması” gerektiğidir (Hull, 1981, s. 47).

Arşivcilikte Örnekleme Tekniğinin Doğuşu

İki dünya savaşı, büyük buhran ve sayısız yeni sosyal programın gerçekleşmesi, ayrıca evrakın makine ile üretilmesi imkânının ortaya çıkmasıyla birlikte devletlerin ve kurumların kayıtlarında çok hızlı ve ciddi bir artış söz konusu olmuştur (Cook, 2013, s. 107). Belgelerin miktarı ile alakalı astronomik büyüme arşivcileri belgelerin korunması ve idaresi meselesi ile karşı karşıya getirmiştir. Bu mesele, belge yönetimi adı verilen önemli bir mesleki uygulamanın şekillenmesiyle sonuçlanmıştır (Hull, 1981, s. 2; Sly, 1987, s. 55; İcimsoy, 1998, s. 498-499). Belge yönetiminin en önemli işlemlerinden birisi olan değerlendirme yapılırken, belirlenmiş çeşitli değerlerinden dolayı belgeler üzerinde seçme işlemi uygulanır (Bradsher ve Ambacher, 1992, s. 1). Bu seçme işlemi genellikle üç şekilde sonuçlanır: 1) Belgeler değerlerinden dolayı ya sürekli saklanmak üzere ayrılır, 2) ya yeterli değere sahip değilse imha edilir, 3) ya da imha edilebilecek bir serinin küçük bir kısmı örnek olarak saklanırken aynı serinin geri kalan kısmı imha edilir. Bu son değerlendirme seçeneği dosya veya seriyi çift nüsha veya konu ile alakası olmayan nüshalardan kurtarmak üzere ayıklamayı ya da tüm belgelerden onları temsil edici bir kısmını seçmek üzere örnekleme kapsar (Dearstyne, 2001, s. 116). Homojen -benzer- belge topluluklarından oluşan belgelerin -seri veya sınıfın- bütünü -evrak kütesini- temsil etmesi amacıyla bir kısmının seçimi ile sınırlandırılan, bu yönü ile de diğer arşivsel seçim tekniklerinden ayrılan arşivsel örnekleme tekniğinin arşivcilik alanında kullanılmasına sebep olan gelişmeleri ekonomik problemler, araştırma metodolojisindeki değişiklikler ve belgeler üzerinde imha işleminin uygulanması (Lewinson, 1957, s. 292; Sly, 1987, s. 55) olarak açıklamak mümkündür. Ekonomik problemler -depo, personel gibi giderler ve belgeler üzerinde imha işleminin uygulanması aşırı belge üretimine bağlı olarak gelişen nedenlerdir. Örnekleme tekniğinin arşivcilik alanında kullanılmasında bu iki nedeni birbirinden ayırmak veya öncelik sırasına koymak pek mümkün görünmemektedir. Açık bir ifade ile aşırı belge üretiminin yarattığı problemler değerlendirme işlemini dolayısıyla ayıklama ve imhayı gündeme getirmiş, imha işlemi de geri dönüşü olmayan bir işlem olduğu için örnekleme tekniğinin arşivcilikte kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Bu işlem ile imha edilecek olan seri veya sınıflar üzerinde yeni bir değerlendirme yapılması sağlanmış ve en azından belgelerin örnek alınan kısmının bütünü temsil etmesi sağlanarak serinin bu kısmına ait topyekûn imhasının önüne geçileceği varsayılmış olmalıdır. Araştırma metodolojisindeki değişiklikler nedeni ile örnekleme tekniğinin arşivcilik alanında kullanılması ise bu iki nedenden daha sonra gelişme göstermiştir. Böylece örnekleme tekniği imha edilecek seri ve sınıfların bir nevi imha işleminin sağlanmasının yapılmasını sağlayarak neyin neden yok edildiğine hem de ileride araştırma konusu olabilecek hususlara dair seri ve sınıflardan örnek bırakmak amacıyla arşivcilikte kullanılmıştır.

Bradsher ve Ambacher örnekleme tekniğinin arşivcilik alanında kullanılmasına neden olan gelişmeleri toplu bir biçimde şu şekilde açıklamıştır: Yönetimlerin, kurumların ve organizasyonların faaliyetlerini genişletmesi, işleyişlerini hızlandırması ve teknolojik ilerlemeler, belge üretiminin daha süratli ve yoğun bir şekilde gerçekleşmesine yol açmaktadır. Bu belgeler üzerinde uygulanacak değerlendirme kararı, belgelerin sürekli artması ve araştırma metodolojilerindeki değişim nedeniyle daha zor bir hal almaya başlamıştır. Bu aşırı belge artışı değerlendirme işlemini yapan arşivcileri belgelerin işlenmesi, depolanması ve korunması ile alakalı ortaya çıkan maliyeti de dikkate almak zorunda bırakmıştır (Bradsher ve Ambacher, 1992, s. 1).

Büyük miktardaki belge yığınlarını korumanın maliyetinin çok yüksek olması nedeni ile gündeme gelen örnekleme, ekonomik bir temel üzerine kuruludur ve neyin daimi olarak muhafaza edilmesi gerektiği problemini çözmeye yönelik olarak geliştirilen pratik bir uygulamadır. Saklanacak ve depolanacak yüklü miktardaki belgenin azaltılmasına ciddi manada yardımcı olur (Lewinson, 1957, s. 308-31; Hull, 1981, s. 38; Kolish, 2009, s. 62). Burada hatırdan tutulması gereken örnekleme tekniğinin en temel yeni araştırma sahalarının ihtiyaç duyacağı düşünülen belgelerin bir kısmının saklanması için (Cook, 1977, s. 87; Hull, 1981, s. 48, 60) gündeme gelebilecek bir uygulama olduğudur. Yani depolarda biriken evrak yığınları değerlendirme işlemine tabi tutulup arşiv malzemesi olma vasfı taşıyan belgelerin belirlenip ayrılmasından sonra saklama süresini tamamlamış ve imha edilmesine karar verilen seri veya sınıflar için uygun bir tekniktir. Bu özelliği nedeniyle Michael Cook kitabında, örnekleme konusunu belgelerin imhası başlığı altında incelemiştir (Cook, 1977, s. 87-89).

19. yüzyıla kadar belgelerin imha edilmesi düşüncesinin gelişmediği kabul edilir (Hull, 1981, s. 1; Sly, 1987, s. 55). 1930'lu yılların ortalarında Amerika Birleşik Devletleri'nde belge kontrolü alanında yapılan çalışmalar, belgenin yaşam evresi olgusunun oluşmasını sağlamıştır. Belgenin üretiminden güncel kullanımı, korunması, imhası ya da bir belge merkezine veya arşive transferini içeren tüm aşamaları tanımlayan bu kavram belge yönetiminin felsefesini oluşturmuştur (Özdemirci, 2001, s. 180).

Belge yönetiminin amacı kurumsal faaliyetler sonucu üretilen belgelerin tamamını, üretim aşamasından itibaren belirlenmiş ölçütler çerçevesinde değerlendirmek, düzenlemek gerekli olduğu durumlarda hizmete sunmak için sürekli olarak kullanıma hazır bulundurmaktır (Özdemirci, 2001, s. 182). Tamamı imha edilecek olan belge serilerinden ileride araştırmalar için yararlanılabileceği düşünülerek belirlenen bir kısmının saklanması için yapılan bir işlem olan örneklemenin (Cook, 1977, s. 87) arşivcilik alanında uygulanmasına dair ilk çalışmaya 1945 yılında rastlamaktayız. Amerika Birleşik Devletleri'nde Çiftlik Teminat İdaresinin (Farm Security Administration) kırsal alanların ıslahı ile ilgili verilmiş olan kredilere ait kapanmış dosyaların araştırma değerine vurgu yapılmış ve bu kuruma ait belgelerin üzerlerinde örnekleme işlemi uygulanarak 1/3'ü Ulusal Arşive transfer edilmiştir. Kuruma ait belgelerin geriye kalan kısmı imha edilmiştir (Kulsrud, 1947, s. 328-334).

Arşivciliğin saklama prensibi, üretilen tüm belgelerin korunması üzerine kurulmuşken 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan belge miktarı ile baş edile-

memesi değerlendirme işlemini dolayısıyla ayıklama ve imha işlemini gündeme taşımıştır (Cook, 1991, s. 33). Bu dönemden itibaren belge miktarındaki artış nedeni ile belgeler üzerinde uygulanan değerlendirme işlemi ve seçimler sonucunda üretilen büyük miktardaki belgelerin azaltılması yoluna gidilmiş ve yaklaşık olarak %3 veya % 5'i arşiv malzemesi olarak saklanmıştır (Cook, 2013, s. 107). Farklı bir ifade ile belgelerin taşıdıkları değerleri belirlemek amacıyla yapılan değerlendirme işlemi sonucunda hangilerinin sürekli olarak saklanacağına hangilerinin imha edileceğine karar verilmiş; üretilen toplam belge miktarının önemli bir kısmı imha edilmeye başlanmıştır (Hull, 1981, s. 60; Cook, 1986, s. 74; Cook, 2013, s. 107). Ancak bunu tüm sınıf veya serilerin tamamı için genellemek mümkün değildir. Yine Hull (1981, s. 27), -raporunda belirttiğine göre- bilim adamları Orta Batı Amerika Kongre belgelerinin %2-3'ünün saklanması yeterli olduğunu belirtmelerine rağmen idarecilerin belgelerin % 80'ini arşivlik malzeme olarak saklamayı tercih ettiklerini ifade etmiştir. Bu bilgiler ışığında belgeler üzerinde değerlendirme işlemi uygulanmaya başlandıktan sonra üretilmiş olan belgelerden eskiye oranla daha az kısmının sürekli saklanmak üzere arşivlere transfer edildiğini söylemek mümkündür.

Bir seri önemli arşivsel değere sahip olduğu gibi bazen de çok az veya hiçbir arşivsel değere sahip olmayabilir. Belge yönetimi işleminin uygulanmaya konulmasından önce belgeler hiçbir işleme tabi tutulmadan olduğu gibi korunmaktaydı. Belgeler üzerinde değerlendirme işleminin gerçekleştirilmeye başlanmasından sonra büyük ve karışık arşivsel değere sahip olan belgeleri içeren serilerin değerlendirilmesi noktasında yeterince objektif olmadıkları düşüncesiyle arşivciler tenkit edilmiştir. Arşivciler, bu tür tenkitlere cevaben bilimsel olarak oluşturulmuş, içinden alınmış örneğinin incelenmesi sonucu bütün hakkında yargılarda bulunma imkânı veren örnekleme tekniğini belgelerin arşivsel değerine karar verme noktasında bir değerlendirme vasıtası olarak kullanmaya başlamışlardır (Bradsher ve Ambacher, 1992, s. 1). Hull, değerlendirme sürecinin bazı materyallerin seçimi ve diğerlerinin de devre dışı bırakılması ile ilgili olduğunu belirtmiş ve bu sürecin bizatihi bir örnekleme şekli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca örneklemenin değerlendirmede karşılaşılan problemler için geçerli bir çözüm olarak kullanılabilmesinin ön şartı olarak da orijinal veya mikroform kopya şeklinde saklanamayan homojen -benzer özellik gösteren- belgelerden oluşan serilerde uygulanabilir olduğunu açıklamıştır (Hull, 1981, s. 2).

1950-1960'lı yıllar, 1930-1940'lı yıllarda ortaya konan yeni arşivcilik düşünce ve işlemlerinin pekiştirilmesine, açıklanmasına, tanımlanmasına yönelik çalışmalarla geçmiştir. Bu dönemde tasfiyeler ve uygulamaya yönelik tasarruflar ön plandadır. 1960'lı yıllarda Amerikan toplumunun sosyal düşünce yapısındaki değişimlerin günlük hayata yansımalarının etkisi, arşivcilik uygulamalarında da değişimlerin gerçekleşmesini hızlandırmıştır. Şehircilik tarihi ile uğraşanların şehir hayatının belgelenmesi çalışmalarında arşivcilerden daha iyi iş yapma konusundaki girişimleri, araştırmacıların tarihin her alanına karşı ilgisi, kadınların, etnik ve ırksal azınlıkların ve kimi haklardan yoksun kişilerin tarihsel deneyimleri, ulusun tarihsel belgelerindeki düzensizliği ve dengesizliğini ortaya çıkarmıştır. Bu gerçekler karşısında arşivciler ulusun tarihsel dokümantasyonunda ortaya çıkan boşlukları doldurmak amacıyla, zenci tarihi, kadın tarihi vb. konularda hızlı bir şekilde belge toplama yoluna gitmiştir. Bu çalışmaları yaparken de sözlü tarih ve pek çok yeni teknik kullanmışlardır. Amerikan Arşivciler Cemiyetinin 1974 yılı açılış konuşmasında arşivci F. Gerald Ham, arşivcilik iş ve işlemlerinin çok kötü yürütüldüğünü ve seçim işinin parça parça, koordinasyondan yoksun ve hatta kazai yapıldığını dile getirmiştir

(Dearstyne, 2001, s. 43). Ryden (2014, s. 2) ise, 1950-1980'li yılları kapsayan zaman aralığındaki sosyal ve ekonomik tarih araştırmalarının etkisi ile arşivcilik alanında başlayan değişimin arşivcilikte örnekleme tekniğinin kullanılmasına ve hızlı bir şekilde yayılmasına zemin hazırladığını ifade etmektedir.

Bu yıllarda Lewinson (1957, s. 291-312), arşivsel değere sahip sürekli saklanacak az sayıda seçilmiş belgelerden oluşan arşivlerin idare edilebilir ve kullanılabilir olacağını, araştırma amaçlı olarak arşivlerden yararlanılabilmesi için belgelerin seçimi hususunda çeşitli teknikler bulunduğunu ve bu tekniklerin en önemlilerinden bir tanesinin de örnekleme tekniği olduğunu açıklamıştır. Örnekleme tekniği üzerinde yapılan Lewinson'ın bu ilk ayrıntılı çalışmasının zamanlaması dikkat çekicidir. Üretilen tüm belgelerin saklanması temel mantığı üzerine kurulmuş olan arşivsel düşünceye karşın tarihte ilk kez bu yıllarda ciddi miktarda belgenin değerlendirme sonucunda imha edilmesine karar verilmişken, örnekleme konusundaki bu ilk ciddi çalışmada örneklemenin, imhasına karar verilen benzer belgelerden oluşan sınıf veya seriler üzerinde koruma amaçlı olarak yapılması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Örnekleme; arşivciler açısından sıkıntıların giderilmesinde anahtar bir rol oynamamakla birlikte, her geçen gün miktarı artan ve daha karmaşık bir hale gelen belgelerin değerlendirilmesinde kullanımı söz konusu olabilecek uygun bir tekniktir (Kepley, 1984, s. 242). Bunun fark edilmesinden sonra arşivciler belge serilerinin değerlendirilmesinde yoğun bir şekilde sübjektif örnekleme¹ ile uğraşmışlardır. Bir jenerasyonu aşan zaman zarfında arşivciler, bazı belgelerin daimi olarak muhafazalarını gerektirecek yeterli tarihi veya diğer araştırma değerlerine sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Sübjektif örnekleme bu süreci bir adım öteye götürüp seri seviyesine kadar çeker. 1960-1970'lerde birçok tarihçinin ilgisini elitlerle ve organizasyonlarla alakalı çalışmalardan, sıradan bireylerin günlük tecrübelerini yeniden inşa edilmesine yöneltmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak için 1970-1980'lerde arşivcilik literatüründe arşivsel örnekleme tekniği yeni bir araştırma sahası olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir (Kepley, 1984, s. 238).

Literatür İncelemesi

Mevcut literatüre bakıldığında örnekleme tekniği hakkında bugüne kadar pek fazla çalışmanın yapılmadığı dikkat çekmektedir. Diğer yandan konunun oldukça geç sayılabilecek bir tarihte araştırılmaya başlandığı da anlaşılmaktadır. Bunun

¹ Kepley'in "subjective sampling" (1984, s. 238), Hull'un "purposiv sampling" veya "qualitative sampling" olarak adlandırdıkları "amaçlı örnekleme" (1981, s. 10), evrenin tümünün değil, soruna en uygun kesiminin gözlem konusu yapıldığı (Sencer ve Sencer, 1978, s. 486-487; Bal, 2001, s. 128) örnekleme yöntemidir. Bu yöntemde araştırmacı, amacına hizmet edecek kişi, birim ya da elemanlar arasında hangilerinin örnek olarak seçileceği konusunda kendi yargısını kullanarak sorununu en iyi temsil edebilecek olanları örnekleme alabilmektedir (Balcı, 2007, s. 90; Özen ve Gül, 2007, s. 414; Serper, Aytaç & Bayram, 2013, s. 13). Seçimde ölçüt, kolaylık yanında, amaca uygunluktur (Aziz, 2003, s. 55). Bu nedenle amaçlı örnekleme "yargısal örnekleme" (Sencer ve Sencer, 1978, s. 486-487; Bal, 2001, s. 128) veya "öznel örnekleme" (Karasar, 2014, s. 173) de denir.

nedeni, arşivlerden yararlanan araştırmacıların sosyal tarih, mikro tarih ve yerel tarih sahalarına 1960'lı yıllardan itibaren ilgi göstermelerinin altında yatmaktadır (Tosh, 1997, s. 52, 97). Arşivcilik literatüründeki eserlerin yoğun olarak basıldığı zaman dilimi dikkate alındığında örnekleme tekniğinin söz konusu gelişmeden dolayı 20. yüzyılın neredeyse son çeyreği içinde araştırmaya konu olduğu ve dolayısıyla bu tarihten sonra uygulanmaya başlandığı görülmektedir.

Arşivcilik literatüründe belgelerin örneklenmesi ile ilgili ilk çalışmanın Carl J. Kulsrud (1947, s. 328-334) tarafından 1947 yılında gerçekleştirildiği bilinir. Kulsrud çalışmasında, Çiftlik Teminat İdaresi tarafından, kırsal alanların ıslahı ile ilgili verilmiş olan kredilere ait kapanan dosyaların 1945 yılında kendi arşiv depolarından Ulusal Arşive transfer edilmesinin nedenlerini, bu dosyalar üzerinde uygulanan seçme ve örnekleme işlemini kısaca açıklamış, belgelerin arşivsel değerine vurgu yapmış ve hemen hemen mevcudun (yaklaşık olarak 20, 000 cubic feet) 1/3'ünün örneklenerek koruma altına alınmasını değerlendirmiştir. Bu çalışma örnekleme tekniği hakkında ayrıntılı bilgi vermese de arşivcilerin dikkatini bu alana çekmesini sağlamıştır.

Arşivsel örnekleme konusunda ayrıntılı olarak hazırlanan ilk çalışmalardan biri Paul Lewinson (1957, s. 291-312) tarafından 1957'de yayınlanmıştır. Lewinson, makalesinin giriş kısmında kurumların işlev ve fonksiyonları sonucunda üretilen belgelerin tamamının kurum arşivlerini oluşturduğunu ve bu arşivlerin sınırlı sayıda istihdam edilen kişilerce idare edilmesinin zor olduğunu, arşiv belgelerinin araştırmacılar tarafından kullanılması gerektiğini ancak gerekli düzenleme yapılmadığı takdirde bunun oldukça zor olacağını açıklamıştır. Arşivsel değere sahip sürekli saklanacak belgelerden oluşan arşivlerin idare edilebilir ve kullanılabilir olacağını özellikle vurgulamıştır. Araştırma amaçlı olarak arşivlerden yararlanılabilmesi için belgelerin seçimi hususunda çeşitli teknikler bulunduğunu ve bu tekniklerin en önemlilerinden bir tanesinin de örnekleme tekniği olduğunu açıklayarak ana konuya geçiş yapmıştır. Lewinson, çalışmasında ilk olarak konu ile alakalı tanımları yaptıktan sonra örneklemenin kaynakları -özellikle de kısaca vaka dosyaları- hakkında bilgi verdikten sonra örneklemenin amacı, rastgele seçilmesi, büyüklüğü, güvenilirliği ve maliyet konuları üzerinde durmuştur. Çalışmasında ayrıca örnekleme tekniğini "arşivsel ve istatistiksel" örnekleme olarak iki ana grupta incelemiş, arşivsel örneklemenin "rastgele örnekleme (random sampling)" ve "seçilmiş/seçmecî örnekleme (selected sampling)" gibi iki yönteme ayrıldığını açıklayarak Amerikan Hükümeti için doğru örnekleme tekniğinin geliştirilmesini amaçlamıştır.

Michael Cook (1977, s. 87-89) Archives Administration adlı çalışmasında örneklemenin teknik bilgi gerektiren matematiksel bir süreç olduğunu ifade etmiş ve arşivsel örnekleme yöntemleri rastgele örnekleme (random sampling), seçilmiş/seçmecî örnekleme (selective sampling) ve temsili örnekleme (representative sampling) olarak kısaca açıklamıştır.

Arşivsel örneklemenin faydalı ve gerçekleştirilebilir bir işlem olduğunun gösterilmeye çalışıldığı Elanor McKay'in (1978, s. 281-289) makalesinde örnekleme, evrak kütesini azaltarak araştırma için evrakları daha istifade edilebilir bir hale getiren yöntem olarak açıklanmış ve Amerikan kongre evrakları üzerinde bu tekniğin uygulanabilirliği üzerinde durulmuştur.

Konu ile ilgili diğerk önemli bir makale Frank Boles (1981, s. 125-130) tarafından 1981’de kaleme alınmış ve üç ana konu üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki, örneklemenin ne olduğuna dair bilgi vermek, arşivsel örnekleme ve matematiksel örneklemenin farklı metotlar olduğu savını çürütmek; ikincisi, basit rastgele örneklemeyle alternatif bir yöntem önermek; üçüncüsü ise, örneklemenin meşruluğunu, bir tipik arşiv belge grubundan rapor vererek ispat etmek.

Arşivcilikte örnekleme tekniğı hakkında en önemli ve kapsamlı çalışmalardan birisi Felix Hull tarafından 1981 yılında yayınlanan RAMP çalışmasıdır. Örnekleme ile ilgili pek çok belirsizliğe ve bu teknik ile ilgili prensiplere ait sorunlardan kaynaklanan rahatsızlıklara da işaret eden bu çalışma, arşivciler için örnekleme tekniğini değerlendirmek ve örnekleme tekniğı için uygun bir rehber oluşturmak amacıyla hazırlanmıştır. Bu çalışmada konu, iki kısımda incelenmiştir: Bunlardan ilkinde örneklemenin metodu ve teorik prensipler belirlenmiş; ikincisinde ise, bazı ulusal tecrübelerin ve örneklemenin uygulandığı diğerk arşivler incelenmiştir. Bu değerlendirme teşebbüsünün temelinde farklı yöntemlerin uygulanması için bazı özel prensiplerin oluşturulması yer almaktadır. Ancak ne yapılması gerektiğı veya ne yapılmaması gerektiğı konusu kategorik olarak kesin bir şekilde ispatlanamamıştır. Bu çalışmada gözden kaçan şey, pek çok depoda bulunan ve sayıları gittikçe artan modern arşiv belge ve türleridir. Bunlar, görsel işitsel arşivler ve makine ile okunabilen belgelerdir. Bu çalışmanın şartları içerisinde belgelerin bu daha yeni olan formu ayrıntılı olarak incelenmemiştir (Hull, 1981, s. II).

Örnekleme tekniğı ile ilgili dikkati çeken çalışmalardan birisi de David R. Kepley (1984, s. 237-242) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada ilk olarak, modern bürokrasinin oluşturmuş olduğu büyük miktardaki belge yığını ile karşılaşan arşivcilerin örneklemeyle bu kayıtların araştırma potansiyelini belirlemede bir araç olarak istihdam ettikleri ve bir değerlendirme vasıtası olarak kullandıkları üzerinde durulmuştur. Daha sonra örneklemenin tanımı yapılmış, amacı -bütünü azaltılırken, serinin ana karakteristiklerini elde etmek- ortaya koyulduktan sonra sistematik ve rastgele örnekleme yöntemleri kısaca karşılaştırılmalı olarak açıklanmıştır.

Michael Cook (1986, s. 74-76) örnekleme konusunu *The Management of Information from Archives* adlı eserinde ikinci kez irdelemiştir. Cook bu çalışmasında örnekleme konusunu arşivsel değerlendirme başlığı altında incelemiştir. Konuya giriş olarak kısaca Felix Hull tarafından örnekleme tekniğı hakkında hazırlanan RAMP raporunun değerlendirmesini yaparak başlamıştır. Burada Hull’un raporunun konuya açıklık getirdiğini, değerlendirme sürecinin bazı materyallerin seçimi ve diğerklerinin de devre dışı bırakılması ile ilgili olduğunu, bu sürecin bizatihi bir örnekleme şekli olduğunu, değerlendirme problemlerine bir çözüm olarak geçerli bir şekilde kullanılmasından önce örneklemenin bazı ön şartlarının bulunduğunu, ayrıca bu tekniğın orijinal veya mikroform kopya şeklinde saklanamayan homojen belgelerde uygulanabilir olduğunu ifade ettiğini açıklamıştır. Cook bu çalışmasında arşivsel örnekleme yöntemlerini ise tipik örneğın saklanması (keeping typical examples), amaçlı örnekleme, sistematik örnekleme, rastgele örnekleme ve karışık sistem (mixed systems) olarak geliştirmiştir.

Margery N. Sly (1987, s. 55-73) örnekleme konusundaki çalışmasında ilk olarak örnekleme tekniğinin arşivcilik alanında kullanılmasına neden olan gelişmeleri ve uygulanma amaçlarını verdikten sonra o tarihe kadar yapılmış olan yayınlar üzerinden konu hakkında bilgi vermiştir.

Örnekleme tekniği ile alakalı olarak yapılmış olan çalışmaların en kapsamlı ve en dikkat çekicilerinden bir tanesi de Terry Cook (1991, s. 25-50) tarafından hazırlanmıştır. Vaka dosyalarının örneklenmesi ve seçimi için değerlendirme rehberi olarak hazırlanan çalışmada ilk kez arşivsel örnekleme için istatistiksel örnekleme olduğu gibi olasılıklı örnekleme -basit rastgele örnekleme (simple random sampling), sistematik rastgele örnekleme (systematic random sampling), tabakalı rastgele örnekleme (stratified random sampling)- ve olasılıklı olmayan örnekleme- uygun örnekleme (convenience sampling) ve amaçlı örnekleme (purposive sampling)- olarak iki grubu resmi istatistiksel örnekleme adı altında geniş bir yelpazede incelemiştir. Bu iki gruba dışında değerlendirilen seçme yöntemleri ise bir seriyi bütün olarak değerlendirme “örnek seçme” ve bir seri içindeki özel vakaların değerlendirilmesi “istisnai seçim” olarak belirlemiştir. Terry Cook bu son grubu örnekleme yöntemi değil seçim olarak değerlendirmiştir.

James Gregory Bradsher ve Bruce I. Ambacher (1992, 1-24) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, arşivsel örnekleme belgeleri değerlendirme metodu ve elde tutma aracı olarak bakılmış ve değerlendirme için yapılan örneklemenin aşamaları belirlenmiştir.

Lyl Jared (2004, 1-15) tarafından yapılan çalışmada örnekleme tekniğinin arşivcilik alanında kullanılmasının nedenleri ve gelişimi anlatıldıktan sonra Michigan Üniversitesi'nin (University of Michigan) web sitesi üzerinde örnekleme tekniğinin uygulanması hakkında bilgi verilmiştir.

İngiltere’de The National Archives tarafından yapılan ve 2005 yılında yayınlanan çalışmada (The National Archives, 2005, s. 1-14) vaka dosyaları üzerinden arşivsel örnekleme yöntemleri incelenmiştir. Olasılıklı olmayan örnekleme yöntemleri; uygun örnekleme, kota örnekleme (quota sampling), örnek seçim (exemplary selection) ve istisnai seçim (exceptional selection) olarak verilirken aynı zamanda bunlar örnekleme yöntemi değil seçim oldukları vurgulanmıştır. Olasılıklı örnekleme yöntemleri; basit rastgele örnekleme (simple random sampling), sistematik örnekleme (systematic sampling), küme örnekleme (cluster sampling), tabakalı rastgele örnekleme (stratified random sampling) ve çok aşamalı örnekleme (multi-stage sampling) olarak açıklanmıştır.

Evelyn Kolish (2009, s. 61-73) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise kısaca örneklemenin teorisi ve uygulaması arasındaki gerilim -birincisi bir metod olarak örneklemenin seçilmesi, ikincisi toplanmış doküman yığınının dağılımı gerçeği karşısında özel bir örnekleme metodolojisinin pratik problemler karşısında uygulanması- anlatılmaktadır.

Türkiye’de bu konuda yapılan çalışmaların ilk örneklerinden biri A. Oğuz İcimsoy (1999, s. 27-34) tarafından yapılmıştır. İcimsoy çalışmasında, örneklemenin ne olduğunu, tarihsel geçmişini, niçin ve kim tarafından yapılacağını, hangi tür kayıtların örnekleneceğini genel hatları ile verdikten sonra örnekleme yöntemleri hakkında kısaca bilgi vermiştir.

Genel olarak kaynaklarda işlenen ortak noktalar örnekleme tanımı, amacı, hangi kaynaklar üzerinde uygulanabileceği, kullanılan örnekleme yöntemleri, tekniğin kimin tarafından uygulanacağı, büyüklüğü, güvenilirliği ve maliyet konularıdır. Çalışmaların seyrine baktığımızda ise gelişme gösteren ve üzerinde yoğunlaşılacak konu örnekleme yöntemleri olmuştur. İlk çalışmalarda rastgele örnekleme ve sistematik örnekleme başta olmak üzere birkaç yöntem üzerinde durulurken, tekniğin kullanımı arttıkça istatistik alanında kullanılan örnekleme yöntemlerinin ve seçme tekniklerinin neredeyse tamamının arşivcilik alanında da kullanılabileceği kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Arşivcilikte Kullanılan Örnekleme Tekniğinin Tanımı

Kaynaklarda istatistik biliminde uygulanan örnekleme tekniği hakkında birbirine yakın açıklamalar yapılmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: İstatistikte örnekleme, bir evrenden rastlantısal olarak seçilmiş ve daha az sayıda birimlerden oluşan bir örneği incelemek suretiyle, evren hakkında genel yargılara varma işlemi (Köksal ve Coşgun, 2000, s. 37), bir araştırmanın konusunu oluşturan evrenin bütün özelliklerini yansıtan bir parça veya kısmının seçilmesi işlemi (Gökçe, 1995, s. 77-78), evrenden örneklem alma işlemi (Karasar, 2014, s. 111), bir bütünün kendi içinden seçilmiş bir parçasıyla temsil edilmesi (Sencer ve Sencer, 1978, s. 450-451), araştırma evreninden, bu evreni tamamen temsil edebilecek nitelikte bir kesitin alınması işi (Aziz, 2003, s. 49-50) gibi pek çok şekilde tanımlanmıştır.

Örnekleme, niceliksel analizlerdeki problemlere cevap vermek için istatistikçiler tarafından kullanılan bir tekniktir (Hull, 1981, s. 9; İcimsoy, 1999, s. 27). Arşiv literatüründe örnekleme genel olarak büyük belge serilerinden en önemli dosyaları veya belgeleri konuya göre ayıklamak veya istatistikî olarak büyük bir belge yığınının doğru bir şekilde yansıtan ufak bir kısmını seçmektir (Kepley, 1984, s. 237).

Muhafaza edilmek üzere seçilmiş olan kayıtlardan oluşan arşivlerin korunması için belgelerin seçimi hususunda uygulanmış tekniklerin en önemlilerinden birisi de örneklemedir (Lewinson, 1957, s. 291- 292). Değerlendirme sürecinin bazı materyallerin seçimi ve diğerlerinin de devre dışı bırakılması ile ilgili olduğu ve bu sürecin de bizzat bir örnekleme şekli olduğu ifade edilmektedir (Hull, 1981, s. 9; Cook, 1986, s. 74). Başka bir ifade ile her düzeydeki tüm seçimler, örnekleme bir şeklidir. Bu kararlı hareketle bütünden daha azı alınır. Bu yüzden örnekleme tekniği arşivcilerin büyük miktardaki belge yığınlarını azaltmak için kullandıkları kontrolün son safhasını oluşturur (Hull, 1981, s. 9).

Değerlendirme için belgelerin örneklenmesi, sınıf veya seri içindeki dosyaların kıymetini belirlemede kullanılan bir yöntemdir. Zaman alan bir işlem olmakla birlikte, -düzgün bir şekilde kullanılırsa- belgelerin değerlendirilmesi aşamasında iyi sonuç verir (Bradsher ve Ambacher, 1992, s. 21). Örnekleme, tamamı imha edilecek olan belge serilerinden ileride araştırmalar için yararlanılabileceği düşünülerek belirlenen bir kısmının saklanması için yapılan bir işlemdir (Cook, 1977, s. 87). Bu bakımdan örnekleme yöntemini imha uygulamasına yönelik bir işlem olarak da görmek mümkündür.

Arşivciler, belli bir sınıfa ait belgenin miktarını azaltmaya yönelik çeşitli tekniklerden bir tanesi olan örnekleme (Hull, 19981, s. II), bir değerlendirme vasıtası olarak kullanmışlardır (Hull, 1981, s. 2; Cook, 1986, s. 74; Kepley, 1984, s. 237). Ancak örnekleme referans ve araştırma ihtiyaçları ile alakalı bir tekniktir. Tarihi ve benzeri kriterleri temel alan belgenin geleceği ile alakalı nihai karar vermenin bir yöntemidir (Hull, 1981, s. 9).

Arşivsel örnekleme, homojen yapıya sahip bir sınıf veya seri içerisinde o sınıf veya seriyi temsil edebilecek numunelerin koruma maksatlı seçilmesidir. Diğer bir ifade ile benzer belge toplulukları arasından bir kısım belgenin bütünü temsil etmesi amacıyla seçilmesidir (Lewinson, 1957, s. 292; Hull, 1981, s. 9).

Örnekleme işlemi -Cook'un (1991, s. 27) ifadesiyle- "anakütlenin bir parçası düzenli bir şekilde seçilirse bu parçasının incelenmesi neticesinde bütünün özellikleri hakkında sağlıklı bir genelleme yapılabilir" fikri üzerine kurulur. Arşivcilik alanındaki sözlüklerde ise örnekleme, değerlendirme işlemi sırasında, çeşitli yöntemler kullanılarak bir evrak kütlesi içinden, bir araya getirildiğinde bütünü temsil etmek üzere bir kısım belgenin seçilmesi işlemi olarak açıklanmıştır (Ataman, 1995, s. 84; Karataş, Rukancı ve Anameriç, 2009, s. 36).

Arşivcilikte Örnekleme Tekniğinin Kullanılmasının Sebepleri

Belgenin örneği taşıdığı değerinden dolayı korunur. Belgelerin değerleri birincil ve ikincil değer olmak üzere iki temel kategoriye ayrılır. Birincil değer idari, mali, hukuki olarak üç gruba ayrılırken ikincil değer belgenin arşive intikal edebilmesi için gerekli ve araştırma ihtiyaçlarına cevap verecek olan belgesel ve bilgisel değerlerdir (Schellenberg, 1985/2008, s. 55-56; İcimsoy, 1998, s. 516; Dearstyne, 2001, s. 113-114). Belgenin korunma nedeni de bu belgesel ve bilgisel değerlerdir (Lewinson, 1957, s. 296).

Değerlendirme işlemi esnasında bir seçme aracı olarak kullanılan örnekleme belgesel veya bilgisel değer taşıyan ancak kanuni saklama süresini tamamlamış imha edilecek olan seriler ile kanuni saklama süresini tamamlamış olup bazı nedenlerden dolayı daha sonra gözden geçirilmek üzere ayrılmış olan serilerin gözden geçirme işlemini tamamlamış olanları üzerine uygulanır. Bununla birlikte bu yöntem hiçbir zaman sürekli saklanacak olan belgeler üzerinde uygulanacak bir teknik değildir.

Belgeler öncelikli olarak taşıdıkları belgesel değerlerinden dolayı korunur. Belgesel değer bunları üreten idari birimin işleyiş ve organizasyonunu ortaya koyar. Belgelerin sahip oldukları değer temelinde belgesel değer olması durumunda, -eğer örnekleme varsa- bu, genellikle birim işleyişini çok hassas biçimde ortaya koyan belge türlerinden ziyade her halükarda muhafaza edilen, genel direktifler (yönergeler), siyasi beyanlar, iş istatistikleri ve raporlar üzerinde uygulanır. Belgelerin, belgesel değerlerinin yanı sıra bilgisel değerleri de özel olarak bir birim ve programın esasları ve burada meydana gelen değişiklikler bağlamında korunmalıdır (Lewinson, 1957, s. 396-300).

Bazı durumlarda değerlendirme sonucunda belirli bir süre saklanması gereken belge miktarı çok büyük olabilmektedir. Böyle durumlarda bu tür kayıtların saklanması problemlere neden olabileceğinden örnekleme, büyük miktardaki bu kayıtların bilgisel değeri korunarak uygulanır (İcimsoy, 1999, s. 29). Ancak asıl olan imha edilecek sınıf ve serilerin saklama sürelerini tamamladıktan sonra örneklenmesidir. Bazen de bir belge hem belgesel hem de bilgisel değerinden dolayı saklanabilir (Lewinson, 1957, s. 301). Bu özelliğe sahip olan belgelerin sürekli saklanacak olanları üzerinde örnekleme işlemi uygulanmaz.

Her halükarda örneklemenin amacı, bazı araştırma değerlerine sahip olmakla birlikte, oluşturduğu büyük hacimden dolayı arşivler ve arşivciler açısından ciddi problemler oluşturan büyük belge yığınlarını eksilterek (Kepley, 1984, s. 238) saklanacak ve depolanacak yüklü miktardaki belge sayısını azaltıp (Hull, 1981, s. 38), kurumların depolama, iş gücü, malzeme ve ekonomik açıdan tasarruf etmelerini sağlamaktadır.

Örnekleme tekniğinin uygulanmasındaki bir diğer sebep, belgelerin en kullanışlı biçimde hizmete sunulabilmesinin teminini sağlamaktır. Genel manada bu da arşivsel malzeme özelliği taşıyan, ilgili belgenin korunmasını gerektirir. Aynı zamanda bu idari yapının kaynağı, işleyişi, organizasyonu ve tarihi ile alakalı gerekli bilgilerin de koruma altına alınması demektir (Lewinson, 1957, s. 299). Ayrıca örnekleme, evrak kütlelerini azaltarak araştırma için evrakları daha istifade edilebilir bir hale getirdiğinden (Mckay, 1978, s. 281), belgelerin araştırma potansiyelini ortaya çıkarma amaçlı olarak da yapılmaktadır.

Örnekleme işleminin diğer bir amacı da korumadır. Bu işlem ile belge yığını içerisinde bir kısmı seçilerek ayrılır ve sadece bu kısım korunur. Bir mahkemenin tüm dava dosyaları içinden belirlenen dava dosyalarının veya farklı bölgelerde örgütlenmiş bir kurumun dağınık haldeki bütün birimlerine ait belgeler içerisinde bazı belgelerin koruma maksatlı olarak seçilmesi gibi (Lewinson, 1957, s. 293). Böylelikle belgelerin değer taşıyanları sürekli saklanmak üzere koruma altına alınmış olur.

Örneklemenin, üretilmiş olan belgelerin son halinin tespiti işlemi olduğu da söylenebilir. Bu işlem belirlenebilir bir süreç olup, arşivcilerin işletme/yönetim prosedürü olarak ilk aşamada değil, son aşama kontrolünde yığını azaltmak için kullanılır. Başka bir ifade ile kontrolün son safhasıdır (Hull, 1981, s. 6; İcimsoy, 1999, s. 27). Bu yönüyle de örnekleme, imha işlemi sırasında belgelerin korunması amacıyla hizmet etmektedir.

Bu tekniğin uygulandığı bir kurumda sürekli saklanacak arşivsel değere sahip az sayıda belge içerisinde kurum arşivcileri talep edilen bilgiye en kısa sürede ulaşım hizmete sunabilir. Bu nedenle örnekleme tekniğinin uygulanma sebepleri arasında kurumlara ve araştırmacılara zamandan tasarruf sağlaması da yer almaktadır.

Arşivcilikte Örneklemeyi Kim Yapar?

Örnekleme yapılarak belge serisinin belirlenen bir kısmı seçilip saklanmak üzere ayrıldıktan sonra geriye kalanın imha edilmesiyle depolardaki yığılma azalır. Bu nedenle örneklemeden çıkan sonucun amaca hizmet edip etmediğinin ve örnekleme şeklinin seriye uygun olup olmadığının düşünülmesi gerekir. Bu aşamada arşivcinin önceliği, belgelerinin korunması üzerine inşa edildiğinden dolayı değerlendirme, ayıklama, saklama ve imha gibi süreçte çok dikkatli olmaktır (Hull, 1981, s.

38). Bu nedenle arşivciler tarafından açıkça tanımlanmış prensipler belirlendikten sonra örnekleme uygulanmalıdır (Hull, 1981, s. II, 9). Ayrıca örnekleme şeması oluşturulurken arşivcinin belgelerin ana teması ve kurumların işleyişinde meydana gelen problemler hakkında da bilgi sahibi olması gereklidir. Bütün bunlar arşivcinin kurumunun işleyiş ve çalışmasını etkileyen önemli olaylar hakkında bilgiye sahip olması anlamına gelir (Lewinson, 1957, s. 305. Hull, 1981, s. 15; İcimsoy, 1999, s. 30). Bu tür bilgi aynı zamanda örnekleme yönteminin değiştirilmesine karar verilmesi durumunda da arşivciye yardımcı olur (Lewinson, 1957, s. 305). Ancak belgelerin değerlendirilmesi aşamasında arşivci tek başına karar vermemelidir. Değerlendirme, belgenin tüm yaşam evresinde gerçekleştiğinden, -saklama, ayıklama ve imha işlemleri ile ilgili ayrıntılar da bu aşamada belirlendiğinden- bu süreç esnasında belgelerle ilgili kararlar kurum yöneticileri, arşivciler ve arşivlerden araştırma maksatlı yararlanan akademisyenler tarafından belirlenmelidir. Kurumun süregelen ihtiyaçları, bu üç otoritenin kurumun çalışması ve gelişmesine olan ilgileri ve bakış açıları ile belgelerin bilgisel (arşivsel) değerleri bunu gerektirmektedir (Hull, 1981, s. 38).

Bir arşivci ile akademisyenin örnekleme konusuna bakış açısı birbirinden farklıdır. Akademisyen istatistiksel analiz için örneklemede aradığı soruların cevabının olabileceğini düşünür (Hull, 1981, s. 38). Arşivciler ise arşivsel değere sahip olanlarla karşılaştırıldığında önemli olmadığı düşünülen serilerde de bazı özel projelerle alakalı çok önemli belgelerin olabileceğini düşünürler. Bazen de bilim adamları örnekleme tekniğine şüphe ile bakarlar ve talep ettikleri şeyin imha edildiğini ifade edebilirler. Bu da arşivcilerin kasıtlı olarak bir seri veya sınıfı azaltıp azaltmadıkları meselesini gündeme getirir. Bu nedenle belgeler üzerinde örnekleme tekniği kullanıldığı zaman daima neyin imha edildiği, nasıl ayıklama yapıldığı, gibi sorular tartışılır (Hull, 1981, s. 41).

Örnekleme yapılırken o seri ile ilgili olarak bir uzmandan metot konusunda yardım alınmalıdır. Örnekleme sürecinin sonuçları için istatistiksel analiz yapacak olan bir uzmanın tavsiyesine ihtiyaç vardır (Hull, 1981, s. 9, 41). Çünkü örnekleme, teknik bilgi gerektiren matematiksel bir süreçtir (Hull, 1981, s. 41) ve uzman tavsiyesi alınmadan yapılamaz. Ancak ne kadar yardım alınırsa alınsın son karar arşivcinin kendisine bırakılmalıdır. Çünkü uzmanlar, metodu belirlerken daha çok kendi işlerine yarar olanı tavsiye edebilir; oysa arşivci konuya daha objektif bakmayı başarabilir (Hull, 1981, s. 47).

Örnekleme yönteminin kullanılmasına karar verildiği zaman farklı alanlardan kişilerden de tavsiye alınabilir ancak son karar belgelere tarafsız bakmayı başarabilen, bir kişiye bırakılmalıdır (Hull, 1981, s. 41). Belge yığınlarını en iyi bilen kişi arşivci olduğu için örneklemeyi onun yapması en uygundur (Cook, 1977, s. 88; İcimsoy, 1999, s. 29). Zira büyük belge serilerinden en önemli dosyaları veya belgeleri örneklerken, seçilen örnekleme yönteminin etkili olmasında yönettikleri belgelerin tarihi değerine vakıf olan arşivciler tarafından karar verilmesi işlemin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynar (Kepley, 1984, s. 237).

Üzerinde Örnekleme Uygulanabilen Belge Türleri

Hangi belgelerin korunması gerektiğine ve hangilerinin ayıklanması gerektiğine karar verildiğinde zaten mevcut belgelerin çok az bir kısmının elde kalmasına da

karar verilmiş olur. Bu genel hüküm arşiv fonları üzerinde uygulanan genel bir ayıklama imha yöntemidir. Bu da tüm seçimlerin örneklemenin bir türü olduğunu ve örneklemenin karar verme ve değerlendirmede önemli bir unsur olduğunu gösterir (Hull, 1981, s. 38). Bununla birlikte her halükarda örneklemede kullanılan yöntem ve örnekleme yol açan sebepler belirtilmelidir (Hull, 1981, s. 60). Burada dikkat edilmesi gereken husus örneklemenin hangi tür belgeler üzerinde ve hangi durumlarda yapılması gerektiğine karar verilmesidir. Hull raporunda, örneklemenin değerlendirme problemlerine bir çözüm olarak geçerli bir şekilde kullanılmasından önce bazı ön şartların olduğunu belirtmekte ve bilhassa bunun, orijinal veya mikroform kopya şeklinde saklanamayan (Hull, 1981, s. 26; Cook, 1986, s. 74), genel özellikleri homojen olan, temsil özellikleri bulunan (Lewinson, 1957, s. 295-297; Hull, 1981, s. 2; Kepley, 1984, s. 238; Cook, 1986, s. 74) ve ilgili faaliyet alanı ile alakalı (Lewinson, 1957, s. 295-297; The National Archives, 2005, s. 6) sınıf veya seriler üzerinde uygulanabilir olduğunu belirtmektedir. Örneğin Kanada’da bir çalışmada soyadı “F” harfi ile başlayanların seçilmesi gibi (The National Archives, 2005, s. 6).

Arşivsel örnekleme vaka dosyaları (dava dosyaları, personel dosyaları, idarenin özel komisyonları tarafından üretilen dosyalar vb.), bildirimler, çok sınırlı ve özel yazışmalar (araştırma, şikâyet vb.), raporlar (idari raporlar ve araştırma raporları, yönetim ve süreç raporları), çeşitli türdeki yayınlar, bazen kaydedilmiş bazen de yazı şeklinde yapılmış transkripsiyonlar (Lewinson, 1957, s. 293-300), sunumlar, mektuplaşma dosyaları (İcimsoy, 1999, s. 29-30), özel tür materyaller (ses kayıtları, yayın metinleri ve diğer görsel işitsel kayıtlar vb.) ve kâğıt malzemelerin homojen yapıya sahip olanları ile ilgilidir. Bu tür belge topluluğu içerik olarak önemli, araştırma değerlerine sahip ve fiziksel olarak ciddi bir miktara ulaşılmışsa örnekleme için uygundur (Lewinson, 1957, s. 300). Buradan örneklemenin sadece kamu belgelerine uygulanabileceği anlamı çıkarılmamalı ve bu uygulamanın özel koleksiyonlarda da yapılabileceği göz ardı edilmemelidir (İcimsoy, 1999, s. 29-30). Başka bir ifade ile toplam miktarları çok olan bu belgelerin içerikleri önemli ve araştırma değerleri büyük ise örnekleme için uygundur (Lewinson, 1957, s. 300).

Geleneksel manada mahkemede ele alınan taraflar arasındaki ihtilafın belgesi olan dava dosyaları sadece şahsi dava dosyalarından ibaret olmayıp, idari karar veya karar serilerine ait dosyalar, borç davası dosyaları, inşa dava dosyaları, iş projeleri dosyaları gibi dosyalar ve serileri ile de alakalı olabilirler. Sınırlı sayıda dava dosyaları farklı ülkelerin milli arşivlerde örnekleme sürecine tabidir. Amerika Birleşik Devletleri bölge mahkemelerinde oluşan suç dava dosyaları, tarihi önemleri, adli ehemmiyetleri, bunların sosyal ve ekonomik şartlar üzerindeki etkileri ve diğer sebepler dâhil olmak üzere 12 konu başlığı altında seçilerek saklanmakta ve bu konular dışında kalanlar ise imha edilmektedir. Tüm dava dosya serileri örneklenmeyip bazıları da kişilerle alakalı sahip oldukları bilgiden dolayı korunmaktadır. Örneğin ceza mahkemelerindeki dava dosyaları, üst kademe yöneticilerinin atama dosyaları, yabancı devletlerin temsilcilerine ait dosyalar, savaş suçlularının dosyaları ve bunlar gibi dosyalar taşıdıkları değerli bilgiden dolayı saklanmaktadır (Lewinson, 1957, s. 294-297).

Amerika Birleşik Devletleri’nde hükümetin birçok yarı resmi birimlerinde, dava dosyalarına benzer özel dosyalar oluşur. Bu birimler çeşitli komisyonlardan

oluşmaktadır ve işleyişleri mahkemelerden daha az resmiyete sahip olup, genellikle hukuki bir karar vermekten ziyade gerçekleri ortaya çıkartmakla sınırlıdır. Bu komisyonlar aralarında ihtilaf olan tarafların problemini halletmeye yönelik ekonomik faaliyetlerin bazı düzenlenmiş sahalarında izin verme veya izin iptali konularının halli ile alakalı olarak çalışırlar. Bu yarı resmi birimler dışındaki birimlerin vermiş olduğu kararlar taraflar arasındaki ihtilafla alakalı olmayan vaka dosyalarını oluşturur; bu dosyalar depolanmayacak miktara ulaştıklarında örnekleme için uygundur. Bu dosyalar da depolanamayacak miktara ulaştıklarında örnekleme için uygundur (Lewinson, 1957, s. 294-297).

Genel olarak özel kategori veya belirli örnek sınıf veya serilerden oluşan belge yığınları belirli oranlarda örnekleme için uygundur. Schellenberg bunları “recurrent records”² olarak tanımlamıştır. Bu tür, genellikle sınırlandırılabilen özel faaliyetlere ait olan ve düzenleme programları tarafından genellikle kenara çekilebilen ve bilginin içeriği temel alınarak değerlendirilebilen belgelerdir. Bu belgeler belirli bir süre için (50-100 yıl gibi) korunması gereken hacimli sınıfların özel, gizli veya güvenilir olanlarından oluşmaktadır. Bu dosyalar çok önemli bilgiler içerebilmektedirler. Personel dosyaları buna örnek olarak gösterilebilir. Ancak bunların yığınlar halinde saklanması mümkün değildir, miktarları da gün geçtikçe artmaktadır. Bu nedenle arşivcilik prensiplerine sadık kalınarak bir seçim yapılması araştırmacı ihtiyaçlarının karşılanması bakımından yararlı olacaktır (Hull, 1981, s. 9). Makul bir yer tutsa bile kullanışsız belgeleri muhafaza etmek gereksiz bir biçimde arşivleri karmaşık bir hale getirir (Cook, 1991, s. 33). Finlandiya’da Sosyal Sigortalar Kurumu kişilerle alakalı olarak oluşturduğu üç ana dosya -emeklilik, sağlık sigortası ve rehabilitasyon dosyaları- grubunu kişinin ölümünden 10 yıl sonra imha ederken sosyal sigorta, sosyal politikalar, tarih ve tıp konularında yapılacak araştırmalar için potansiyel bilgi değerleri göz önünde bulundurularak numuneler almaktadır (Hull, 1981, s. 16). Finlandiya’da her ayın 8, 18 ve 28’inde doğan bireylerin emeklilik, hastalık, sigorta ve rehabilitasyon dosyaları alıkonulmaktadır (Hull, 1981, s. 19; Kepley, 1984, s. 240). Kanada’da sosyal sigorta numaralarının sadece beş (5) rakamı ile sona eren bütün bireylerin sosyal sigorta numaraları üzerine kurulmuş olan işsizlik sigorta komisyonunun kayıtlarını sistematik bir şekilde örneklemektedir (Hull, 1981, s. 19, 52).

Bir seri üzerinde örnekleme işleminin uygulanıp uygulanamayacağına karar verilirken bilginin kayıtlı olduğu materyalin özellikleri de dikkate alınmalıdır. Kartografik, görsel işitsel, makine ile okunabilen belgeler üzerinde örnekleme tekniğinin uygu-

² Recurrent record, T.R. Schellenberg tarafından idari (facilitative) aktivitelere bağlı olarak emlak, haberleşme, malzeme, stok-erzak, ekipman (araç -gereç), tedarik, bütçe personel gibi konulara ait üretilen evraklar olarak tanımlanmaktadır (Shellenberg, 2003, s. 97). F. Hull ise örneklemeye uygun olan bu belgeleri “Housekeeping records” belgeler olarak, idari maksatlı üretilmeyen ve bazı diğer mali araştırma değeri olmayan kayıtlar biçiminde tanımlamıştır (Hull, 1981, s. 11). B.K. Ataman ise, Housekeeping records ve facilitative records türü belgeleri eş anlamlı olarak vermiş ve bunları idare evrakları olarak faaliyet belgelerinin aksine bütçe, personel, satın alma gibi idari işlemlerle ilgili evraklar olduğunu açıklamıştır (Ataman, 1995, s. 52; Karataş, Rukancı ve Anameriç, 2009, s. 47).

lanması kâğıt ve geleneksel belgelere göre daha zordur. Bu belgeler üzerinde örnekleme yapılırken bilgisel içerik belgesel içerikten daha önemlidir (Hull, 1981, s. 31).

Haritalar, mimari çizimler, planları içeren kartografik belgelerin örnekleme-sinde istatistikçilerin klasik yöntemleri uygulanamaz. Haritalar yatay ve dikey olmak üzere iki şekilde tutulmaktadır. Yatay düzlemsel seri yani bir zaman birimi içerisinde coğrafi alanın haritasını, dikey zaman serisi ise bir bölgenin zaman içerisindeki değişimini gösterir. Bu iki seri de kendine özel bilgi içerdiği için örneklenebilir. Genel manada haritalar çok değerli ve eşsiz bilgiye sahip oldukları için örneklenebilir. Bazı özel durumlarda büyük harita serileri -meteoroloji haritaları gibi- sürekli bir şekilde üretilir ve taşıdıkları bilgi eşsiz olduğu için örneklenebilir. Mimari kayıtlar taşıdıkları mimari değer; mühendislik kayıtları ise bilgisel değerleri dikkate alınarak örneklenebilir. Yapısal olarak örneklenebilir. Fazla müsait olmamakla birlikte kartografik kayıtların çoğaltılması, büyütülmesi ve küçültmesi yapılabilir (Hull, 1981, s. 31-34).

Görsel işitsel malzemenin değerlendirilmesinde materyalin hukuki, belgesel ve bilgisel değeri dikkate alınarak karar verilir. Bu materyallerle alakalı değerlendirmenin her bir parça üzerinden ayrı ayrı -fotoğraf fotoğraf, film film- yapılması söz konusu olabilir. Örnekleme kararı konu ile ilgili her bir resmin içerdiği bilgi ile alakalı olarak alınıyorsa bu tür belgelerde amaçlı örnekleme söz konusu olur (Hull, 1981, s. 33-34). Yani örnek alınırken amaca hizmet edeceği düşünülen belge seçilir.

Hareketli filmlerde değerlendirme düzenli bir biçimde bütün film veya bunları yapan birimin bütün filmleri esas alınarak yapılır. Çünkü arşivci için filmin içeriği ile ilgilenmek makul bir şey değildir. İngiltere’de Milli Film Arşivi’nde seçime, özel seçme komiteleri aracılığıyla karar verilir. Bu komite söz konusu arşivin belgeleri için örnekleme yapmaz ancak bir ön değerlendirme yapar (Hull, 1981, s. 34).

Arşivsel manada sesli malzemenin değerlendirilmesi her bir ses kaydının bilgisel içeriğine bağlıdır. Geleneksel kayıtlara nazaran ses arşivleri daha az yer tuttuklarından dolayı bunların saklanması da daha kolaydır. İngiliz Milli Arşivi mahkeme tutanaklarının makine ile okunabilen kayıtlara dönüştürülmüş olanlarının saklanması gereğine dikkat çekmiştir (Hull, 1981, s. 34).

Uluslararası Arşiv Konseyinin (ICA) 1976 yılındaki VIII.kongresinde değerlendirme üzerine hazırlanmış olan raporunda geleneksel materyallere uygulanan kuralların makine ile okunabilen belgelere de uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak bu özel belgelerin ayrı işlemlerden geçirilmesi gerekebilir. Örneğin İngiliz Meteoroloji Kurumu tarafından üretilen sürekli saklanan ve üzerlerinde örnekleme uygulanmayan meteoroloji haritaları 74 kategoride makine ile okunabilen belge oluşturmaktadır. Bu haritaların tamamı birbirinden farklılık gösterdiğinden ve büyük çoğunluğu kalıcı değere sahip olduğundan bunlardan hiçbiri üzerinde örnekleme yapılmaz. Amerikan kurumlarında da benzer uygulamalar yapılmaktadır. (Hull, 1981, s. 34-35).

Makine ile okunan belgeler çok yer kaplamadığı için ve örnekleme yerden tasarruf etmek amacıyla uygulanan bir işlem olduğu için bu materyal üzerinde örnekle-

leme tekniğinin uygulanması yerine örneklemenin amacına uygun olarak kullanılmasının daha yoğun olarak tercih edilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu amaca hizmet etmek üzere Kanada'da İşsizlik Sigortası Komisyonu belgelerinin mikrofilm kopyaları ile bilgisayar kasetlerinin kopyalarını saklamaktadır. Fransa'da arşivciler serilerden numune alındığında geriye kalan belgelerin imha edilmesi yerine mikrofilme alınmasını savunmuşlardır. İngiliz arşivciler de belgelerin örnekleme işlemine tabi tutulmasının yerine mikrofilme alınarak saklanmasını önermişler ancak bu malzemelerin nasıl saklanacağı, maliyeti gibi faktörlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini de vurgulamışlardır. Amerikan Ulusal Arşivinde büyük miktardaki belgeleri yönetmek için örnekleme ve mikrofilme çekme mümkün olan iki yol olarak gösterilmiştir. Belgelerin mikrofilme alınması örnekleme alternatif olarak düşünülmüş ancak sadece yeterli kaynak olduğu zaman gerçekleştirilebileceği açıklanmıştır. Bu nedenle de tüm eyaletler için maliyeti yüksek bir işlem olarak bulunmuştur. Yine de Amerika Milli Arşivi'nde finansal belgelerin örneklemede uygun metod bulunamayınca bu belgeler mikrofilme alınmıştır (Hull, 1981, s. 18-28).

Belgelerin mikrofilme çekilmesi daha çok plan, harita gibi malzemenin korunmasının ciddi depolama alanı gerektirmesi nedeni ile ortaya çıkan yüksek maliyetin düşürülmesi için geçerli bir işlem olarak gösterilmiştir. Eğer belgeler mikrofilme alınmışsa örnekleme yapmaya gerek yoktur. Çünkü yerden zaten tasarruf edilmiştir. Belgeler mikrofilme alınmamışsa o zaman değerlendirme yapılır. Değerleri yüksekse mikrofilme alındıktan sonra da saklanırlar, şayet değerleri yüksek değilse örnekleme yapılır (Hull, 1981, s. 43). Ayrıca arşivciler mikrofilme dönüştürmenin bilgisayar teknolojisi ile birleştirildiği zaman en iyi sonucu sağlayacağını da belirtmişlerdir (Hull, 1981, s. 28).

Elektronik kayıtlar ister dijital olarak üretilsin yaratılsın ister dijitalleştirilmiş olsun yoğunlaştırılabilir, sıkıştırılabilir, küçük bir maliyetle ve küçük bir alan kaplayacak şekilde saklanabilir. Dijital ortam bozulduğunda veya eskidiğinde teknoloji taşınır, taklit edilir veya yeni ortamlara entegre olur. Ancak yine de yoğun olarak belge üretilen elektronik çağında arşivciler olarak en iyi biçimde nasıl değerlendirme yapılacağı hala tartışılmaktadır. Ancak 1970 ve 1980'li yıllardan itibaren arşivciler tarafından kâğıt dokümanlara uygulanan örnekleme tekniğinin elektronik kayıtların değerlendirilmesinde de uygulanması mümkün bir işlemdir (Lyle, 2004, s. 2).

Elektronik ortamda üretilmiş veya bilgisayar aracılığı ile okunabilen materyal üzerine kaydedilmiş belgelerin değerlendirilme işlemi sonrasında örnekleme işlemi ile alakalı olarak iki yöntemin kullanıldığını görmekteyiz. Bunların ilkinde bu malzeme çok yer kaplamadığı için önemli verilerin tamamının bilgisayara alınması ve saklanması, ikincisi ise uygun serilerde örnekleme işleminin uygulanması biçimindedir.

1980'li yıllara kadar bilgisayar teknolojisinin arşivcilikte değerlendirme hususunda yaşanan sorunların giderilip giderilmediğine dair en iyi örnek Kanada'daki işsizlik sigortası belgelerine uygulanan işlem ile dikkat çekmiştir (Hull, 1981, s. 43). Kanada'da İşsizlik Sigortası Komisyonu belgelerinin mikrofilm kopyaları ile bilgisayar kasetlerinin kopyaları saklanmıştır. Önemli verilerin bilgisayara alınmasının yanında Sosyal Güvenlik Kurumu elektronik ortamda kayıtlı dosyaların numarasının son rakamı 5 olanların örnek olarak tutulmasını da kararlaştırmıştır (Hull, 1981, s. 18, 36-37).

Kanada'da İşsizlik Sigortası Komisyonu'nun yirmi milyondan fazla iş talebi belgesi kasetlerde tutularak orijinal belgelere göre çok daha az yer tutmaları da sağlanmıştır. Böylece belgelerdeki bilgilere ulaşmak daha kolay hale gelmiştir. İşsizlik Sigortası Komisyonu bu dosyalarının sürekli gelişen örneklerini de kendi bünyesinde saklamaktadır. Bu sayede Kanada Arşivlerinin farklı amaçlar için kullanılabilir şekilde bilgi içeren bilgisayara alınmış belgelerden örnekleme yapması da oldukça basit bir hale gelmiştir. İşsizlik Sigortası Komisyonu'nun bu çalışması ile belgeleri mikrofilme çekme ve bilgisayara almanın gerçekleştirilebilir ekonomik bir uygulama olduğu ve bilgisayara alınmış belgeler üzerinde örnekleme işleminin tatbik edilebilmesinin mümkün olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Hull, 1981, s. 36-37, 44).

Bilgisayar teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak bu alanda örnekleme işlemi de değişmekte ve gelişmektedir. Bilgisayar dosyalarının karmaşık doğasından ötürü gerçek bir örnekleme yapma yöntemi bulmanın zor olacağı (Dollar, 1978, s. 425; Hull, 1981, s. 37) 1980'li yılların başında belirtilmiştir. Ancak 1990'ların başında bilgisayar teknolojisinde yaşanan değişimler, elektronik ortamda belgelerin üretimi ve kullanımında yaşanan hızlı gelişmeler, elektronik ortamdaki belgelerin değerlendirilmesi ve örnekleme işleminin ciddi biçimde ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Cook (1991, s. 43), eğer dosyalar örtüşüyor veya aynı programla ilgiliyseler gerek kâğıt bazlı gerekse elektronik ortamdaki vaka dosyalarının birlikte ele alınması gerektiğini belirtmiştir.

Kamu kurumları, iş dünyası ve üniversiteler ve bu kurumlarla etkileşim içinde olan kurum ve bireyler neredeyse tüm işlemlerini elektronik ortamda gerçekleştirmektedir. Bu nedenle artık arşivsel bilginin elde tutulmasının en iyi yolu elektronik belgelere öncelik verilmesidir. ABD'de elektronik belgeler üzerinde ilk örnekleme işlemi, nüfus sayımı ile pek çok kurumun araştırma ve anket çalışmalarına ait elektronik belgeler üzerinde tatbik edilmiştir (Cook, 1991, s. 44). Yeni Zelanda'da galeri, kütüphane, arşiv ve müze kurumları arasından seçilen 16 tanesine ait dijital görsel malzeme örnekleme ve koleksiyonun tamamını yansıtan malzeme koruma altına alınmıştır (Lim ve Liew, 2011, s. 489).

Örneklemeden önce elektronik ortamdaki dosyaların değerlendirilmesi yapılarak hangi sınıf veya serilerin imha edileceği belirlenmelidir. Belirlenen elektronik ortamdaki bu dosyalar ile ilgili olarak araştırma değeri, hacmi, belli bilgilerin mevcudiyeti veya yokluğu, faaliyet alanları, belge türleri, konu, nihai düzenleme, belgenin ilgili olduğu konular gibi sayısız ilişki oluşturulabilir. İmha edilecek olan seriler üzerinde yapılan bu değerlendirmeden sonra serilerin araştırma değeri sağlıklı bir şekilde tespit edilir ve bunların muhafaza edilmesi veya kendi bütünlüğü içerisinde imha edilmesine karar verildiğinde örnekleme için gerekli delil oluşturulmuş olur. Bu analizler bir serideki bazı dosyaların büyük bir değere sahip olduğunu gösterdiği gibi bazılarının sınırlı, bazılarının da hiçbir değere sahip olmadığını ortaya çıkarır (Bradsher ve Ambacher, 1992, s. 12).

Belgeler arşivler tarafından erişilebilir hale getirilmeden önce elektronik belgelerin örnekleme işlemi genellikle kurumların rutin işleyişi sırasında olur. Elektronik veri dosyasındaki her bir vaka veya belge otomatik olarak kendine has bir kayıt numarası

taşıır ve serilerin tamamı kolaylıkla tanımlanabilir. Belgelerin taşıdığı bu özellikten dolayı elektronik belgeler üzerinde örnekleme rahatlıkla uygulanabilir (Cook, 1991, s. 44).

Örnekleme tekniği, kurum veya kuruluşların hazırlanmış saklama planları doğrultusunda yapılan değerlendirme sonucunda imha edileceğine karar verilen elektronik belgelerin oluşturduğu sınıf veya serilerin saklama sürelerini tamamlamış olanları üzerinde gerçekleştirilir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da kurum çalışanlarının standart dosya planı doğrultusunda belgeleri dosyalarken doğru kodu kullanmaları gerektiğidir. Kurum çalışanlarının belgeleri dosyalarken yapacakları yanlış bir kod verme belgenin imha edilecek bir seri içerisine dâhil olmasına neden olabilir. Bu nedenle elektronik belgelerin en doğru biçimde örneklenmesinde kurum çalışanlarının büyük etkisi mevcuttur.

Hull (1981, s. 37), bilgisayarda üretilen belgelerin örnekleme ile ilgili işlemlerden arşivcilerin değil idari ofislerin ve kuruluşların sorumlu olduğunu belirtmektedir. Bunun için de idari, istatistiksel ve araştırma amaçlarına yönelik yeterli bir veri tabanı oluşturulması gerektiği üzerinde durmaktadır.

Elektronik depolama fiyatlarının tutarlı olarak azalması ve makineleşmenin büyük ölçülerde veri saklamasına izin vermesi ve kolaylaştırması ile değer gözetmeksizin bir koleksiyonun tümü saklanabilir (Lyle, 2004, s. 2). Dünyada üretilen verinin %90'ının son birkaç yılda oluşturulmuş olması ve belgelerin giderek daha fazla oranda elektronik ortamda üretilmeye başlanması, özellikle de son 30 yılı aşkın bir zamandan beri dijital kaynakların tanımlanması, yönetimi, korunması, yayımı ve depolanması üzerine önemli teknolojik ilerlemelerin kaydedilmesi (Külcü, 2016, s. 641-643) gerçekleşmiştir. Örnekleme tekniği de, uygun koşullarda ve alternatif olarak daha az taraflı ve daha yönetilebilir arşivsel koleksiyon sağlama imkânı sunar. Ancak Cook'un örneklemeyle dair "Örnekleme güçlü bir alettir, bu yüzden, istatistiki geçerlilik için tüm koşullar sağlandığında ve tüm diğer değerlendirme koşulları öncelikle ele alındıktan sonra tedbirli bir şekilde kullanılmalıdır" uyarısı günümüzde özellikle elektronik kayıtlar için hala geçerlidir (Lyle, 2004, s. 13).

Arşivcilikte Hangi Durumlarda Örnekleme Yapılır

Arşivciliğın saklama prensibi, üretilen tüm belgelerin korunması üzerine kurulmuşken 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan belge miktarı ile baş edilememesi değerlendirme işlemini dolayısıyla ayıklama ve imha işlemini gündeme taşımıştır (Cook, 1991, s. 33). Büyük miktardaki belge yığınlarını korumanın maliyetinin çok yüksek olması nedeni ile gündeme gelen örnekleme, şüphe edilmeyecek biçimde bazı oldukça ilginç tarihi belgelerin yok olması ile de neticelenebilir bir teknik olarak görüldüğü için arşivciler üzerinde baskı oluşturan bir işlemdir (Kolish, 2009, s. 62; Sly, 1987, s. 55). Oysaki örnekleme, tamamı imha edilecek olan belge serileri üzerinde uygulanan bir işlemdir (Cook, 1977, s. 87). Ayrıca Cook (1991, s. 33), arşivcilerin her şeyi muhafaza edebilseler bile böyle yapmak durumunda olmadıklarını ve arşivcilerin görevinin en iyi belgeleri seçerek modern toplumun ve onun belgelerini üretenlerin mümkün olan en net imajını korumak olduğunu dile getirmiştir. Bu gerçeğe karşılık yine de eğer alternatif bir çözüm mümkün değil ise örneklemenin uygulanması (Hull, 1981, s. 55) gerektiği de dile getirilmiştir. Örnekleme tekniğinin kullanılmasına yönelik bu farklı yaklaşımlardan dolayı bu tekniğin hangi durumlarda uygulanacağına kesin olarak karar verilmelidir.

Örneklemenin yapıldığı durumları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Orijinal veya mikroform kopya şeklinde saklanamayan (Cook, 1986, s. 74), homojen yapıya sahip sınıf veya seriler, içerikleri önemli ve konuları ile alakalı araştırma değerleri büyük ve ciddi bir miktara sahip (Lewinson, 1957, s. 300; Hull, 1981, s. 2; Kepley, 1984, s. 238; Cook, 1986, s. 74) olduğu durumlarda örnekleme için uygundur.
- Tamamı imha edilecek olan serilerde, gerekli olacağı düşünülerek belirlenen bir kısmının saklanması uygun görüldüğü zaman (Cook, 1977, s. 87; Hull, 1981, s. 48, 60) örnekleme gündeme gelebilir.
- Sınıf veya seriyi oluşturan materyalin tamamen tutulmadığı ve de bu belgelerin saklanması istenmediği zamanlarda yığının tamamının yok edilmesi yerine neyin yok edildiğini göstermek ve çeşitli araştırmalar için kullanılabilir olabileceği düşünülerek örnekleme yapılması oldukça uygundur.
- Tutulan sınıf veya serinin, sürekli artmadığı yani sürekliliğinin olmadığı durumlarda depolama maliyetini azaltmak, belgelerin araştırma amaçlı kullanılabilir olma imkân ve ihtimalini sağlamak amacıyla örnekleme kararı alınabilir.
- Belgenin oluşumunun amacından uzaklaştığı ve bu belgelerin tutulmasının/elde bulundurulmasının istenmediği durumlarda örnekleme kararının alınması gündeme gelebilir.
- Yasal ya da ekonomik sebeplerden dolayı belirli bir süre tutulup sonra otomatik olarak yok edilecek belgelerde, idareci ya da arşivin dışında herhangi bir kişi bu kararın geçerliliğini sorgulamıyorsa böyle durumlarda bu seri ya da sınıflar üzerinde örnekleme yapılması mümkündür.
- Değerlendirilen serinin yıllık büyümesi göz önünde bulundurulurken, dava dosyaları gibi kanıtsal ve bilgisel değer taşıyan -sosyal bilimciler ve akademisyenler tarafından sayısal analiz çalışmasında sıkça kullanılan- özellikle her yıl artan bir şekilde varlığını devam ettiren serilerin depolama yer ve maliyeti sorunu ortaya çıktığında örnekleme işleminin yapılması gündeme gelir. Açıkçası eğer seri maliyeti kaldırılamayacak kadar yüklü miktarda büyüyorsa örnekleme tekniği vasıtasıyla serilerin saklanması sağlanabilir.
- Belgelerin tamamının tutulması beklenen faydayı sağlamadığı anlaşıldığında serinin esasını korumak amacıyla örnekleme düşünülebilir (Hull, 1981, s. 38-39).
- Örnekleme geleneksel kâğıt veya metinsel belgelerin (paper or textual) bütün sınıf veya serilerinin saklanmasının geçerliliği ile alakalı bazı şüphelerin olduğu durumlarda da başvurulur.
- Belgelerin bilgisel değerinin çok yüksek olmadığı yapısal olarak rutin ve birbirini tekrar eden serilerin yığıldığı tespit edildiği durumlar örnekleme yapmak uygun bir işlemdir.
- Bazı seri veya sınıfları oluşturan belgeler -vaka dosyaları gibi- birbiri ile aynı bilgileri içerebilmektedir. Böyle durumlarda örnekleme yapmak oldukça uygundur (Kolish, 2009, s. 62-63).

Örnekleme, tamamı imha edilecek seri ve sınıflar üzerinde uygulanabilir bir işlem olması -bu serilerin her halükarda yok edilecek olması nedeni ile- kuralsız bir seçim yapılabileceği anlamını taşıyamaz. Çünkü örnekleme belgelerin imha edilebilmesi için yapılan bir işlem değil, imha edilecek serilerde ilerleyen zamanlarda gerekli olacağı düşünülerek belirlenen bir kısmının serinin tamamını temsilen sak-

lanması/elde bulundurulması için yapılan bir işlemdir. İmha kararının sağlanmasının yapılmasına vesile olan örnekleme bilginin yok edilmesine neden olmaz, tam tersine tamamının imhasına karar verilen serilerden belirli ölçüde bilginin korunmasına vesile olur. Örneğin alınmasından sonra ise seri ya da sınıflardan arta kalan belgenin imha edilmesi geri dönüşü olmayan bir süreci başlatır. Bu sayılanlardan dolayı örnekleme ancak belirli durumlarda ve belirlenmiş kurallar çerçevesinde gerçekleştirilebilecek bir işlemdir.

Arşivcilikte Örnekleme Büyüklüğü

İstatistiksel örnekleme temel itibari ile matematiksel düşünceye dayanır ve ölçülebilir bir güvenilirliğe sahip olmalıdır. Yani istatistiksel örnekleme de güvenilirlik söz konusudur. Güvenilir olmayan bir örneğin hiç kimseye faydası olmayacağından kullanımı da söz konusu olamaz. Matematiksel mantık ve deneyler belli şartlar altında ölçülebilir bir güvenilirliğin örneklerde elde edilebileceğini gösterir. Güvenirliğin şartları örneğin rastlantısallık ve objektif hedefe bağlı olarak hacmiyle bağlantılıdır. Arşivsel örnekleme ise temel olarak matematiksel düşünceye dayalı değildir. Eğer arşivciler istatistiksel örnekleme ile ilgilenir ve güvenilirliğe ihtiyaç duyarlarsa hacimle de ilgilenmek zorundadırlar. Ancak, arşivciler zaman zaman imha çalışmaları sırasında istatistiksel örnekleme ile karşılaşır ve bundan dolayı da istatistiksel örnekleme teorisi ve teknikleri hususunda uzmanlardan yardım almak ve onların eşliğinde işlemi yapmak zorundadırlar (Lewinson, 1957, s. 307-309).

Arşivcilikte örneğin hacmi; belgenin yapısı, içeriği, önemi ve hangi amaçlarla kullanılacağına bağlıdır (Hull, 1981, s. 15). Bir arşivci istatistiksel bir örnekleme yapıyorsa, güvenilirlik için talep edilen hacmi özellikle göz önünde bulundurmak ve yine güvenilirlik noktasından hareketle ne kadar büyük bir istatistiksel örneğin korunmaya değer olduğunu bilmek durumundadır (Lewinson, 1957, s. 311).

İstatistiksel bir çalışmanın tamamen güvenilir olması söz konusu olmamakla birlikte teorik olarak iyi tasarlanmış bir örneğin gerçek neticeye çok yakın olabileceği düşünülebilir. Örneğin hacmi azaldıkça güvenilirliğin azalacağı da düşünülebilir. Ancak bu örneklerin değersiz olduğu manasına gelmez. Güvenirlik örneğin hacminin oranına bağlı olarak azalmaz. Örneklerin daha güvenilir ve rafine olabilmesi, beraberinde maliyeti daha yüksek bir süreci getirir. Oysaki arşivciler büyük miktarda örneği saklamak istemezler. Bütünden alınan bir örnek, yine benzeri şekilde alınan örnekle bazı farklılıklara sahip olsa da aynı neticeyi vermektedir. Eğer örneğin daha güvenilir olmasını istiyorsak, seçme ve işlemi gerçekleştirme sürecinin maliyeti de tabii olarak artacaktır. Eğer düzenleme birkaç sınıf ile sınırlı tutulursa güvensizlik artacaktır. Ama sınıflar içinde birçok bölme gidilerek örnekleme yapılır ise örnekler daha büyük olacağı için güvenilirliğin derecesi de artacaktır (Lewinson, 1957, s. 308-311).

Örnekleme yapılmış belgeler üzerinde çalışma yapacak olan araştırmacıların amaçları için değerlendirme ve örneğin büyüklüğü önemlidir (Hull, 1981, s. II). Örnekleme yapacak olan kişi tamamen farklı kriterlerin uygulanmasını önemseyebilir veya işlemi tamamen sayısal değerlerle yapabilir veyahut konu dışı alanlara da yönelebilir. Daha sonra bu düşünceleri geçerli olabilir veya önemini kaybedebilir.

Mamafih tüm dünyada sistem bu şekilde çalışmaktadır. Bu nedenle arşivci, araştırmacıların ne aradığını ve istediğini iyi bilmelidir (Hull, 1981, s. 15-16).

Arşivcilikte yığının örneklenmesi sonucunda (seçilenden) geriye kalan belgenin yaklaşık %90'ı yok edilir. Seçilmeyen belgeler mutlaka yok edileceğinden dolayı örnek alınacak miktarın yüzdesi belirlenirken arşivci ne kadar objektif olmaya çalışsa da, örneğin hacmini arşivci ve akademisyenin kişisel düşünce ve istekleri belirler (Hull, 1981, s. 14-16). Elenor Mckay, kongre belgelerinin tatmin edici numunelerini elde etmek için %20 örneğinin yeterli olacağını belirtir. Çünkü belgelerin ortak noktasını bulmak çok zordur. Bazı arşivciler belgelerde ne kadar çok azaltılmaya gidilirse örneklemede o kadar kesin olmayan bir netice ile karşılaşılacağını savunmuştur. Ancak bir belge grubunda farklı öneme sahip birçok seri varsa bu sefer de arşivcinin bütün grubu kuşatacak şekilde serilerden örnek oluşturmak zorunda olduğunu belirtmiştir (Hull, 1981, s. 47).

Belge yığını ne kadar büyük olursa örneğin de o kadar büyük olabileceği düşünülebilir; ancak bu doğru değildir (Lewinson, 1957, s. 309). Bir dosya serisindeki çeşitlilik ne kadar çok olursa hacim de o kadar büyük olur (The National Archives, 2005, s. 7). Buna paralel olarak üzerinde işlem yapılacak olan belge grubu ne kadar homojen olursa alınacak numune sayısı da o kadar azalır. Seri veya sınıfın homojenliğini tespit edebilmek için belgelerin içeriğinin bilinmesi gereklidir (Hull, 1981, s. 15). Elenor Mckay (1978, s. 285), mevcut kitlenin %20'si örnek olarak alındığında sağlıklı bir araştırma yapılabilmesi için gerekli olan bilgiye ulaşılabileceğini belirtir. Hull (1981, s. 15-16) ise, %10'luk numune seçmenin yeterli olduğunu belirtmiş; sistematik örneklemede bazı durumlarda yüzde %5 örnek almanın yeterli olabileceğini de savunmuştur. Sıklıkla %5'lik bir örnek yeterli bir alıkoyma standardı olarak gösterilmesine karşılık serinin hacmi ve içeriğinden dolayı bazı vakalarda %1'lik bir örnek de yeterli olabilir (Hull, 1981, s. 15-16; Bradsher ve Ambacher, 1992, s. 17). Örneğin hacmin belirlenmesinin öneminden dolayı bir uzman veya istatistikçiye müracaat etmek veya bilgisayar temelli bir seçme sistemi kullanmak uygun olabilir (Bradsher ve Ambacher, 1992, s. 17). Bütün bu bilgiler; arşivcilikte örnekleme yaparken alınacak numunenin yüzdesinin belirlenmesinde seri, sınıf veya dosyaları oluşturan belgelerin homojen veya heterojen yapıya sahip bulunmasının ve konusal çeşitliliğinin etkili olduğunu göstermektedir. Belgelerin homojen veya heterojen yapıya sahip olması ile örnekleme oranı arasında ters orantı vardır. Belge miktarı ne kadar çok olursa olsun belgeler arasında homojenlik varsa alınan numune yüzdesi azalır, miktarı ne kadar az olursa olsun belgeler heterojense alınacak numune yüzdesi çoğalır. Konusal çeşitlilik ile alınan numune sayısı (örnekleme oranı) arasında ise doğru orantı vardır. Üzerinde örnekleme yapılacak olan belge yığını ne kadar az konuyu kapsıyorsa alınan numune sayısı o kadar az olacakken, konu çeşitliliği arttıkça bu sayı da artacaktır.

Değerlendirme Aşamasında Örnekleme İşleminin Basamakları

Belgeleri değerlendirirken arşivciler bir serinin başından, ortasından ve sonundan alınan çeşitli dosyaları inceler ve serinin arşivsel değeri hakkında öznel bir

karar verirler. Bu genellikle oldukça kolay, hızlı ve memnuniyet verici bir durumdur. Ancak belgeleri değerlendirmek için yapılan bilimsel değerlendirme ile objektif bir değerlendirmenin oluşumunu sağlayabilmek için esas olan istatistiksel olarak geçerli dosyanın örneklenmesi gerekir. Bilimsel değerlendirmede her bir dosya hakkında bilgi toplanır ve her bir dosyaya bir değer tahsis edilir. Bilgi analiz edilir ve hangi dosyanın elde tutulacağı ile alakalı karar verilir. Değerlendirme için örneklemenin en önemli avantajı, değerlendirme kararları için objektif ve tarafsız temelleri sağlamasıdır. Temel dezavantajı ise belgeleri örneklemek ve süreci belgelemek için doğru örneği belirlemede daha çok zaman talep etmesidir (Bradsher ve Ambacher, 1992, s. 3-4).

Değerlendirme aşamasında serinin örneklenmesine karar verilmesinden sonra takip edilecek işlem basamakları aşağıdaki gibidir (Bradsher ve Ambacher, 1992, s. 4-12):

1. basamak: Örneklem işlemi, değerlendirme işlemi yapacak olan kişinin, kayıtları muhafaza etme uygulamaları, prosedürü, belgelerin içeriği ve örneklemenin hedef(ler)ini belirleyebilmek için serileri incelemesi ile başlar. Seri, örneklem için uygun mu, eğer uygun ise temsil edebilecek olası katman ya da tabakanın hangisi olduğu ve bunların bütün içerisinde ne kadar yüzde ile var olduğu da tespit edilir.

2. basamak: Bu aşamada, değerlendirilmesi yapılan seriden alınacak örnek hacminin miktarına doğru bir şekilde karar vermek amaçlanır. Örneğin miktarı, serinin temel özelliklerini yansıtabilmesi için yeterli olmalıdır. Örnek ne kadar büyük olursa hata da o kadar az olur. Ancak bu her zaman doğru olmayabilir. Büyük örnekler daha fazla zaman ve masraf gerektirdiği gibi neticenin doğruluğuna çok da büyük katkısı yoktur.

3. basamak: Gözden geçirilen her bir dosya hakkında benzer bilgileri kaydetmek için veri toplama formu geliştirilir. Bu formun oluşturulmasındaki maksat, değerlendirmenin üzerine inşa edilecek olan örneklem için gerekli ve temel bilgilerin toplanmasıdır. Bunun için ilk olarak çeşitli dosyaların ne tür bilgi içerdiği tespit edilir ve tarafsız bilgiyi sağlamak için veriler toplanır. İkinci olarak dosyanın hacmi, belli tipteki belgeler, vakanın neticesi, gözden geçirilen dosyanın sınıfı ve açıklama gibi rutin bilgiler toplanır ve bu bilgiler form üzerine kaydedilir.

4. basamak: Serilerin analizini oluşturmak için bilgi toplanır. Değerlendirmeyi yapan kişi her bir vaka dosyasını veya belgesini detaylı bir şekilde inceler. Aranılan bilginin bulunup bulunmadığı veya hangi bilgilerin bulunduğu ortaya konulur. Dosya veya belgenin araştırma değerinin tespit edilmesi için incelenir, bütünün bir parçası olarak değeri belirlenir ve veri toplama formuna eklenerek form tamamlanır.

Belgelerin birden fazla kimse tarafından incelenmesi de yapılabilir. Bu nihai değerlendirme kararının verilmesinde farklı bir bakış açısı kazandırır. Ancak bu durum, üzerinde örneklem yapılacak olan sınıf veya serinin büyük olduğu zaman daha faydalıdır.

5. basamak: Verilerin toplanmasının ardından son adım olarak serilerin bir değerinin olup olmadığını tespit etmek için analiz yapıp, çeşitli veri toplama unsurları ve yöntemleri arasındaki ilişki ortaya çıkarılır. Tespit edilen tüm bilgiler bilgisayar ortamına girilirse rahat bir şekilde idare edilebilir. Bu şekilde veri ve arşivsel

değer arasındaki ilişki büyük miktardaki belgelerde bile kolay bir şekilde tespit edilebilir. Elektronik ortamda vaka dosyasının araştırma değeri, hacmi, belli bilgilerin mevcudiyeti veya yokluğu, faaliyetler, belge türleri, belge konusu, nihai düzenleme ve belge ile alakalı ilgili konular gibi sayısız ilişki oluşturulabilir. Bu değerlendirilmenin gerçekleştirilmesi, serilerin muhafaza edilmesi veya kendi bütünlüğü içerisinde imha edilmesi için araştırma değerinin sağlıklı bir şekilde tespitini sağladığından dolayı gerekli delili oluşturur. Bu analizler sıklıkla bir serideki bazı dosyaların büyük bir değere sahip olduğunu gösterdiği gibi bazılarının sınırlı, bazılarının da hiçbir değere sahip olmadığını ortaya koyar.

Sonuç

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan belge miktarının astronomik rakamlara ulaşması ile birlikte arşivlerde belgelerin korunmasında, düzenlenmesinde ve kullanıma sunulmasında iş gücü, maliyet ve fiziki şartlar nedeniyle sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Belge miktarı ile ilgili yaşanan bu gelişmeler sonucunda belge yönetimi işlemi şekillenmeye başlamıştır. Belge yönetiminin en önemli işlemlerinden birisi olan değerlendirme sırasında, taşıdıkları çeşitli değerler göz önünde bulundurularak belgelerin hangilerinin sürekli korunacağına ve hangilerinin imha edileceğine karar verilirken seçme işlemi uygulanır. Arşiv belgesi olma vasfı taşıyan seri ve sınıflar sürekli saklanmak üzere ayrılırken, yeterli değere sahip olmayanlar imha edilir ya da imha edilecek olanların bir kısmı örnek olarak saklanır. Aynı serinin geri kalan kısmı imha edilir. Bu son değerlendirme seçeneği örneklemeyi kapsar.

Büyük miktardaki belge yığınlarını korumanın maliyetinin çok yüksek olması nedeni ile gündeme gelen, ekonomik temel üzerine kurulmuş olan örnekleme, homojen yapıya sahip bir sınıf veya seri içerisinde o sınıf veya seriyi temsil edebilecek belgelerin, bütünü -sınıf veya seriyi- temsil etmesi amacıyla seçilmesi işlemidir. Örnekleme, öncelikle değerlendirme işlemi sonucu imhasına karar verilen, genel özellikleri homojen olan, orijinal olarak saklanamayan, temsil özellikleri bulunan, ilgili faaliyet alanı ile alakalı sınıf veya seriler üzerinde uygulanabilir bir tekniktir.

Arşivciliğin klasik saklama prensibi, genellikle üretilen tüm belgelerin korunması üzerine kurulmuşken 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan belge miktarı nedeniyle gündeme gelen değerlendirme işlemi ayıklama ve imha işlemi gündeme taşımıştır. Ancak bu durum arşivlerden yararlanan bazı araştırmacıların imha işlemine bilgi kaybına neden olduğu düşüncesi ile sıcak bakmamalarına sebep olmuştur. Örneğin alınmasından sonra seri ya da sınıftan arta kalan belgelerin imha edilmesi uygulamasını içermesi nedeni ile örnekleme tekniğine de doğal olarak sıcak bakılmamıştır. Ancak büyük serilerle alakalı olarak ne tür bir işlemin yapılacağı ve hangi belgelerin imha edileceği noktasında da tereddütler yaşanmaya başlanmıştır. Bu yüzden hacimli ve karışık değere sahip olan serilerle alakalı olarak yapılan değerlendirmelerde arşivciler yeterince objektif olmadıkları düşüncesiyle tenkit edilmişlerdir. Arşivciler bu tür eleştirilere cevaben ve bazı belgelerin sürekli saklanmasını gerektirecek yeterli arşivsel değere sahip olmadıklarını fark etmelerinden sonra istatistikçilerin kullandığı, bilimsel temelleri oluşturulmuş, özellikli bir seçme metodu olan örnekleme tekniğini belgelerin arşivsel değeriyle alakalı bir değerlendirme aracı olarak kullanmaya başladılar. İstatistikçilerin kullandığı bir tek-

nik olan örneklemede evren olarak adlandırılan birbirine benzer eleman ya da unsurlardan oluşan küme/grup içerisinde onu temsil edebilecek parça ya da eleman örnek olarak alındıktan sonra geriye kalan kısım yeniden kullanılmak üzere bir kenara bırakılır. Arşivciler ise imhasına karar verilen, genel özellikleri homojen olan, temsil özellikleri bulunan sınıf veya seriler içerisinde, onları temsil edebileceği düşünülen belgelerin örneğinin alınmasından sonra arta kalan evrak veya dosyaları imha ederler. Arşivcilik alanında örnekleme tekniğine kuşkulu bir işlem olarak bakılmasının nedeni örneğin alınmasından sonra bu seçme işleminden arta kalan belgelerin imha edilmesi ve bu belgelerin taşıdığı bilginin kaybına neden olduğu düşüncesidir.

Örnekleme homojen yani benzer özellikler taşıyan belge sınıf veya seriler üzerine uygulanabilen bir işlemdir. Homojen bir belge serisinden bütünü özelliğini taşıyan, yeterli bir kısmı örnek olarak alındığında bütünü temsil etme imkânına sahip olur. Zira bütünden alınan örneğin özellikleri ile alınan parçadan geriye kalanın özellikleri zaten benzerdir. Bu nedenle alınan örnek bütünü tamamını temsil edebileceği için bütünden geriye kalanın imha edilmesinde bir sakınca yoktur. Daha açık bir ifade ile bilginin yok olması gibi bir tehlike mevcut değildir. Örnekleme arşivcilikte tek başına kullanılabilen bir teknik değil, değerlendirmenin bir vasıtası olarak kullanılır. Arşivsel değere sahip, sürekli saklanacak serilere asla uygulanmamalıdır. Değerlendirme işlemi sonucunda imha edilmesine karar verilen veya belli bir süre saklandıktan sonra imha edilecek seriler üzerinde uygulanmalıdır. Bu serilere uygulandığında hem bunlardan bir örnek gelecek kuşaklara ulaşacak hem de örneğin alınmasından sonra geriye kalan parçanın yok edilmesi sorunu zaten aşılmiş olacaktır. Ayrıca imha edilecek olan seriler üzerinde örnekleme yapılması sayesinde bu serilerde bulunan bilginin elde tutulması sağlanacak ve örneklemenin bilgi kaybına sebep olmadığı tam tersine bilginin saklanmasına yardım eden bir teknik olduğu görülecektir. Bu da bize örneklemenin kurallarına uygun olarak gerçekleştirildiğinde tereddütsüz olarak kullanılabilir bir teknik olduğunu; asıl sorunun değerlendirmenin doğru yapıp yapılmadığı gerçeğinin altında yattığını gösterir.

Kaynakça

- Aslantürk, Z. (1995). Sosyal bilimler için araştırma metod ve teknikleri. 2. baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Ataman, B. K. (1995). Arşivcilik terimleri sözlüğü. İstanbul: Librairie de Pera.
- Aziz, A. (2003). Araştırma yöntemleri-teknikleri ve iletişim. 3. baskı. Ankara: Turhan.
- Bal, H. (2001). Bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Balcı, A. (2007). Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler. 6. baskı. Ankara: Pegem.
- Boles, F. (1981) Sampling in archives. The American Archivist, 44 (Spring), 125-130.
- Bradsher, J. G. ve Ambacher, B. I. (1992). Archival sampling: A method of appraisal and a means of retention. Mid-Atlantic Regional Archives Conference, Technical Leaflet Series, 8, 1-24. 29 Mayıs 2016 tarihinde http://www.marac.info/assets/documents/marac_technical_leaflet_8.pdf adresinden erişildi.
- Cook, M. (1977). Archives administration, England: Dawson.
- Cook, M. (1986). The management of information from archives. England: Gower.

- Cook, T. (1991). "Many are called, but few are chosen": Appraisal guidelines for sampling and selecting case files, *Archivaria*, 32 (Summer), 25-50.
- Cook, T. (2013). Evidence, memory, identity, and community: four shifting archival paradigms, *Archival Science*, 13, 95-120.
- Dearstyne, B.W. (2001). Arşivsel girişim modern arşivcilik ilkeleri uygulamaları ve yönetim teknikleri. (Çev.) İcimsoy, A.O ve Akbulut, M. İstanbul.
- Dollar, C.M. (1978). Appraising machine-readable recods. *American Archivist*, 41, 423-430. 10 Nisan 2017 tarihinde <http://americanarchivist.org/doi/pdf/10.17723/aarc.41.4.g333h26662621363> adresinden erişildi.
- Gökçe, O. (1995). İçerik çözümlemesi sosyal bilimlerde bir araştırma yöntemi. 2. baskı. Kon-ya: Selçuk Üniversitesi.
- Hull, F. (1981). The use of sampling techniques in the retention of records: A RAMP study. Paris: UNESCO.
- İcimsoy, A. O. (1998). Kamu sektöründe evrak yönetiminin önemi ve gerekliliği. I. Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998 Ankara Tebliğler-Tartışmalar (495-522) içinde. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- İcimsoy, A. O. (1999). Apraisal and disposal of records with special reference to sampling techniques. *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, 1, 27-34.
- Karasar, N. (2014). Bilimsel araştırma yöntemi. 26. baskı. Ankara: Nobel.
- Karataş, H. S., Rukancı, F. ve Anameriç, H. (2009). Belge yönetimi ve arşiv terimleri sözlüğü. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Kepley, D. (1984). Sampling in archives. *American Archivist*, 47 (Summer), 237 - 242.
- Kolish, E. (2009) Sampling methodology and its application: An illustration of the tension between theory and practice. *Archivaria*, 38, 61-73.
- Köksal, F. ve Coşgun, S. (2000). Araştırma teknikleri. Erzurum.
- Kulserud, C. J. (1947). Sampling rural rehabilitation records for transfer to the national archives. *The American Archivist*, 10 (October), 328-334.
- Külcü, Ö. (2016). Bilgi içerikli kültürel mirasın yönetiminde yeni gelişmeler. *Türk Kütüphaneciliği*, 30,(4), 640-663.
- Lewinson, P. (1957). Archival sampling. *Society of American Archivist*, 26 (October), 291-312.
- Lim, S. ve Liew, C. L. (2011). Metadata quality and interoperability of GLAM digital images. *Aslib proceedings*, *Aslib Proceedings*, 63(5), 484- 498. Erişim adresi: 10 Mayıs 2017, <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/00012531111164978>
- Lyl, J. (2004). Sampling the Umich.edu Domain. Erişim adresi: 15 Mart 2017, <http://iwaw.europarchive.org/04/Lyle.pdf>
- Mckay, E. (1978). Random sampling techniques: A method of reducing large, homogeneous series in congressional papers. *The American Archivist*, 41 (July), 281-289.
- Özdemirci, F. (2001). Belge üretimi ve kurumsal belge yönetimi. 21. Yüzyıla Girerken Enf-rmasyon Olgusu Sempozyumu Bildiriler içinde (s. 179-186). Akara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Özen, Y. ve Gül, A. (2007). Sosyal ve eğitim bilimleri araştırmalarında evren-örneklem soru-nu. *Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, s. 394-422. 02 Şubat 2017 tarihinde <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunikkefd/article/view/1021004163/1021003987> ad-resinden erişildi.
- Özgüç, N. (1994). Beşeri coğrafyada veri toplama ve değerlendirme yöntemleri, 3. baskı. İs-tanbul: İstanbul Üniversitesi.

- Ryden, R. (2014). Implementation of appraisal regulations including the selection of sample archives. A case study on the Swedish country, *Archives and Records*, 45, 43-53. Erişim adresi: 17 Mart 2017. 18 Ocak 2017 tarihinde http://www.abm.uu.se/digitalAssets/185/a_185038-f_rr_sample-archives.pdf adresinden erişildi.
- Schellenberg, T. R. (2003). *Modern archives principles & techniques*. Chicago: SAA.
- Schellenberg, T. R. (1985/2008). Arşivsel değerlendirme ilkeleri. İlhan Bozan (Çev.). İşhak Keskin (Haz.), *Arşivcilik metinleri içinde* (s. 55-70). İstanbul: Yeditepe; Schellenberg, T.R. (1985). *Principles archival appraisal*. P. Walne (Ed.), *Modern archives administration and records management: A RAMP reader* (s. 296-279) içinde. Paris: UNESCO. makalesinden yeniden basılmıştır.
- Sencer, M. ve Sencer, Y. (1978). *Toplumsal araştırmalarda yöntemibilim*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Serper, Ö., Aytaç, M. ve Bayram, N. (2013). *Örnekleme*. 3. baskı. Bursa: Ezgi
- Sly, M. N. (1987). Sampling in an archival framework: Mathoms and manuscripts. *Provenance, Journal of the Society of Georgia Archivists*, 5/1, 55-73. 15 Nisan 2017 tarihinde <http://digitalcommons.kennesaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1262&context=provenance> adresinden erişildi.
- Sümbüloğlu, V. ve Sümbüloğlu, K. (2005). *Klinik ve saha araştırmalarında örnekleme yöntemleri ve örnekleme büyüklüğü*. Ankara: Alp Ofset.
- The National Archives, (2005). *Operational seliection policy OSPO the selection of case files: Sampling techniques*, 29 Haziran 2016 tarihinde <http://docplayer.net/25388915-Operational-selection-policy-osp0-the-selection-of-case-files-sampling-techniques.html> adresinden erişildi.
- Tosh, J. (Ö. Arıkan, Çev.) (1997). *Tarihin peşinde. modern tarih çalışmalarında hedefler, yöntemler ve yeni doğrultular*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Ural, A ve Kılıç, İ. (2011). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. 3. baskı. Ankara: Detay.

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi

The Journal of Information and Documentation Studies

Sayı/Number: 5, Sayfa/Pages: 29-38, İstanbul, Bahar/Spring 2016

Basılı Nüsha ISSN: 1307-6655

Elektronik Nüsha ISSN: 2148-8975

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE KANADA'DAKİ EFEMERA KOLEKSİYONLARININ TANIMLANMASI: ÜST VERİLER IŞIĞINDA BİR İNCELEME

Describing Ephemera Collections in United States of America and Canada:
Survey in the Light of Metadatas

Özhan SAĞLIK

İstanbul Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı
ozhan.saglik@istanbul.edu.tr

Alındığı tarih: 18.06.2016; Kabul tarihi: 26.12.2016

Öz

Ephemera, son yıllarda araştırmacıların önemini kavradığı araştırma kaynaklarından. Araştırma kaynaklarının erişilebilir olması için tanımlanmaları gereklidir. Ephemera pek çok ülkede kullanılsa da Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Kanada'da efemeradan sıklıkla yararlanılmaktadır. Çalışmada ABD ve Kanada'da efemeranın tanımlanmasında hangi üst veriler kullanılıyor sorusu araştırılmaktadır. "ABD ve Kanada'daki efemera tanımlamalarında yeteri kadar birliktelik bulunmamaktadır" hipotezi benimsenmiştir. Ephemera tanımlamalarının genel seyrini ortaya koymak için belirgin bir alt tür seçilerek hareket edilmemiştir. Dermesi bir milyondan fazla olan kütüphaneler örneklem olarak seçilip, Kanada'dan 2, ABD'den 7 kurumun efemeranın tanımlanmasında kullandıkları üst veriler incelenmiştir. Bu kurumlar, halk, üniversite, özel konu ve milli kütüphaneler arasından seçilmiştir. Çalışma, efemeranın tanımlanmasında kullanılan üst verileri değerlendirmektedir. Araştırma sonucunda, incelenen kurumlardaki efemera tanımlamalarında bir birlikteliğin bulunmadığı görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Ephemera, üst veriler, tanımlama.

Abstract

Ephemeras are one of the research resources which value's have been conceived in recent years by the researchers. Describing research resources is necessary to make them accessible. Even ephemeras have been used in most of countries, it has been benefited from ephemeras in United States of America (USA) and Canada frequently. Which metadatas are being used for describing ephemeras in USA and Canada question has been researched in the study. Ephemeras descriptions have not been in association sufficiently in USA and Canada has been adopted as a hypothesis. Specific subtype has not been selected for presenting the general course of the efemera definitions. Libraries that more than one million collection have been selected as sample, used metadatas for describing ephemeras of 2 institutions from Canada and 7 from USA have been surveyed. These institutions are selected from public, university, special and national libraries. Study has been evaluating the metadatas used for describing ephemeras. Consequently, descriptions of ephemeras in the surveyed institutions have not been in association.

Keywords: Ephemera, metadata, description.

Giriş

Efemera, son zamanlarda bilimsel araştırmalarda kullanılan kaynaklar arasında yer almaktadır. Kitap, süreli yayın gibi araştırmacılar tarafından çok uzun süredir kullanılan kaynakların tanımlanmasında büyük oranda bir görüş birliği mevcutken, efemeranın tanımında aynı görüş birliğine şahit olunamamaktadır. Efemeranın tanımı üzerine tartışmalar için Şekibe Nihal Somer ve İshak Keskin'in 2012'de yayınladıkları kapsamlı çalışma önemlidir (Keskin ve Somer, 2012). Söz konusu çalışmada tanımlar üzerine yapılan tartışmalar etraflıca belirtildikten sonra, efemera şöyle tanımlanmıştır: "Çok sayıda baskısı yapılan ve dağıtılan ancak kitap, broşür ve dergi gibi malzemenin dışında kalan, özel bir zamanda ve özgün bir amaç için üretilen, acil bir kurumsal eylemi gerektirmeyen, dosya bağı kopartıldığı ya da olmadığı için parça halinde derlenen ve sonradan oluşturulmuş bir koleksiyon içine yerleştirilebilen, standart arşiv sınıflandırma ilkeleri uygulan(a)mayan, yararlılığı değişken olan, birincil ve ikincil kaynak niteliği taşıyan, gerçek değeri zamanla anlaşılan yazılı, basılı, resimli ve elektronik materyaldir."

Yukarıdaki tanıma efemeranın kullanım süresi bittikten sonra efemera olma özelliğine sahip olduğu eklenebilir (Moses, 2005, s. 149). Araştırmamızda efemera tanımlarına yeni bir katkı yapılmayacağı için Somer ve Keskin'in çalışmasındaki tanım tartışmaları ayrıca değerlendirilmeyecektir. Fakat literatürde yeteri kadar bahsinin geçmediği görülen bir hususu ifade etmek mümkün görünmektedir. Efemera, koleksiyonerler tarafından 16. yüzyılda sahadan toplanmış, 20. yüzyıldan itibaren de kütüphane ve arşivlerde derlenmiştir. Kütüphane ve arşivlerde efemera derleyen ülkelerin başında ABD, Avustralya ve Kanada gibi devletler gelmektedir. Adı geçen devletlerin ortak özelliklerinden biri siyasi birliklerini tam olarak 19. ve

20. yüzyılda tesis etmeleridir. Köklü devlet geçmişi bulunan Türkiye, İngiltere, Fransa gibi ülkelerde ise efemera derleyen arşiv ve kütüphanelerin siyasi birliğini geç tamamlayan ABD, Avustralya ve Kanada gibi ülkelere göre daha sınırlı olduğu gözlenmektedir. Türkiye, İngiltere, Fransa gibi ülkelerde yapılan bilimsel araştırmalarda arşiv belgelerinin efemeraya göre daha sık kullanıldığı bilinmektedir. Bu durum, ülkelerin sahip oldukları devlet gelenekleriyle efemera derlenmesi üzerindeki ilişki açısından değerlendirildiğinde tabii görülmektedir.

Devletlerin belirli bir konuda kendisini meşru göstermeleri için tarihi belgeler bir araç olup, güçlü bir şekilde varlıklarını sürdürmesine katkıda bulunmaktadır (Burke, 2012, s. 115). ABD, Avustralya, Kanada gibi köklü bir siyasi geçmişi bulunmayan devletlerin yüzyıllar öncesine ait yeteri kadar tarihi belgeye sahip olmadığı göz önüne alındığında efemera toplamaya önem vermeleri makul görülebilir. Söz konusu ülkelerin tarihi belgeler yerine güncel belgelerin yönetimi konusunda başarılı çalışmalar gerçekleştirmesini de bu durumla ilişkilendirmek mümkündür (Shepherd, 2009, s. 9-18). Bununla birlikte, arşiv belgelerinin arşive intikal sürecini göz önüne getirmek de efemeranın 20. yüzyılda kurulan devletler tarafından neden daha çok araştırmaya malzemesi olduğu hakkında güçlü bir fikir verebilir.

Arşiv belgeleri, önce kurumlarında güncel olarak kullanılır, güncel kullanım süreleri bittikten sonra arşivlere devredilir. Arşiv belgelerinin devlet teşkilatı çok uzun süreden beri var olan ülkelerde hacimli olması beklenen bir durumdur. Bu ülkelerin efemera gibi kurumsal bir faaliyet için üretildiği tespit edilemeyen, fonksiyon ilişkisi ve dosya bütünlüğü kurulamayan belgeler üzerine yeteri kadar eğilme-mesi makul görülebilir. Efemera, güncel kurumsal ve kişisel kullanım süresi biterek arşive intikal edilen belgeler gibi olmayıp, sahadan toplanarak derlenen belgelerdir. Kurumsal faaliyetler sonucunda üretildikleri tespit edilememekte, tespit edilse de dosya bütünlüğü kurulamamakta veya fonksiyon ilişkisi mevcut olmamaktadır. Bu durum göz önüne alındığında, ABD, Avustralya ve Kanada gibi siyasi birliğini tam olarak 20. yüzyılda tesis etmiş ülkelerin sahadan efemera toplamaya odaklanmasını tabii değerlendirmek mümkündür (Keskin, 2015).

Efemeranın derlenmesi noktasında önemli çalışmaları bulunan ülkelerde, bu çalışmaların yasayla teminat altına alındığı da görülmektedir. ABD'deki yasalara bakıldığında Kongre Kütüphanesine Amerikan tarihi ile ilgili efemera niteliğindeki belgeleri derleyip araştırma yapmasına olanak veren bir yasanın çıkarıldığı görülmektedir (Civil Rights History Project Act of 2006, 2006). Kanada'da ise efemerayı derleyecek kurum belirtilmese de efemeranın ülkenin kültürel mirası olarak benimsendiği ve koruma altına alındığı gözlenmektedir (Canadian Cultural Property Export Control List, 2016).

Efemera dışındaki kitap, süreli yayın, arşiv malzemesi gibi kaynakların tanımlanması hususunda kurumların pek çok ortak üst verileri kullandığı bilinmektedir. Efemeranın tanımlanması noktasında ise kullanılabilir temel üst verilerin hazırlandığı görülememektedir. Literatür incelendiğinde çeşitli ülkelerde yapılan dijitalleştirme ve kataloglama çalışmaları sırasında bu eksikliğin hissedildiği gözlenmektedir. Efemeranın hangi üst verilere göre tanımlanabileceğini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (Copeland vd., 2006; Wilson ve Dowell, 2003). Fakat bu çalışmalar, mevcut tanımlamaların kapsamı ve yeterliliğini tartışmamakta, yeni bir tanımlama alanı önermemektedir. Efemeradan yararlanılması diğer kaynaklardan yararlanmaya göre daha sonra yaygınlaşmıştır. Bu nedenle, efemeranın tanımlanmasında

bir birliktelik kurup kurulmadığı araştırılması gerekli bir husus olarak kabul edilmektedir. İşbu gereklilik nedeniyle, çalışmada ABD ve Kanada'daki arşiv ve kütüphanelerde bulunan efemera koleksiyonlarındaki tanımlama üst verileri incelenecektir.

1. Yöntem

ABD ve Kanada'daki kütüphanelerle ilgili bilgiler American Library Directory'de (Amerikan Kütüphaneler Dizini) yer almaktadır (American Library Directory, 2016). Bu dizinde kütüphanelerle ilgili derme, bir yıldaki ortalama kullanıcı, ödünç verme sayısı gibi bilgiler bulunmaktadır. Dermesi bir milyondan fazla olan kütüphaneler içerisinden efemeraya¹ sahip olup, bu efemerayı açık erişimde yayınlayan kütüphaneler örneklem olarak seçilmiştir. Çünkü derme sayısı bir milyondan fazla olan kütüphanelerin ciddi efemera koleksiyonlarına sahip olduğu tespit edilmiştir. ABD ve Kanada'daki efemera koleksiyonu bulunduran kütüphaneleri yerinde ziyaret etmek bu çalışma kapsamında mümkün olmadığı için, efemera koleksiyonlarını açık erişimde yayınlayan kütüphaneler örneklem olarak seçilmiştir. Örneklem, üniversite, halk ve konu kütüphaneleriyle ABD ve Kanada'nın milli kütüphanelerinden oluşturulmuştur. Bu tercihin nedeni, birbirinden farklı işlevlerle hareket eden bu kütüphanelerin tanımlama biçimlerinde görülebilecek olası çeşitlilikleri ortaya koymaktır. Üniversite kütüphanelerinde diğer kütüphane türlerine göre daha fazla efemera bulunması sebebiyle diğer kütüphane türlerinden iki örnek, üniversite kütüphanelerinden ise üç örnek seçilmiştir. Örneklem dâhil edilen kütüphaneler şöyledir:

1. Harvard Üniversitesi.
2. California Üniversitesi.
3. Princeton Üniversitesi.
4. Oakland Halk Kütüphanesi.
5. Toronto Halk Kütüphanesi.
6. Wisconsin Tarih Cemiyeti Kütüphanesi.
7. Getty Araştırma Enstitüsü Kütüphanesi.
8. Amerika Kongre Kütüphanesi.
9. Kanada Milli Kütüphanesi.

Efemeranın incelendiği kütüphanelerin kataloglarında “ephemera(s)” anahtar kelimesi ile taramalar yapılmıştır. Karşılaşılan sonuçlar 100'den fazla ise en az yüzde 10'u incelenmiş, 100'den az ise tamamı değerlendirilmiştir.

¹ Örneklem kapsamındaki kütüphanelerin efemera tanımlamalarında kullandıkları üst veriler incelenirken, çalışmamızda belirtilen “ çok sayıda baskısı yapılan ve dağıtılan ancak kitap, broşür ve dergi gibi malzemenin dışında kalan, özel bir zamanda ve özgün bir amaç için üretilen, acil bir kurumsal eylemi gerektirmeyen, dosya bağı kopartıldığı ya da olmadığı için parça halinde derlenen ve sonradan oluşturulmuş bir koleksiyon içine yerleştirilebilen, standart arşiv sınıflandırma ilkeleri uygulan(a)mayan, yararlılığı değişken olan, birincil ve ikincil kaynak niteliği taşıyan, gerçek değeri zamanla anlaşılan ya-

zılı, basılı, resimli ve elektronik materyal” efemera tanımına uygunluğuna göre hareket edilmemiştir.

2. Bulgular

2.1. Harvard Üniversitesi

Harvard Üniversitesinin kataloğunda efemera anahtar kelimesiyle tarama yapıldığında açık erişimde sadece bir koleksiyonun bulunduğu görülmüştür. Kütüphane, bu koleksiyonu Advertising Ephemera Collection (Reklamcılık Efemera Koleksiyonu) olarak adlandırmıştır. Bu koleksiyon içerisinde farklı serilerin bulunduğu görülmektedir. Bu serilerden ticaret kartları ve yelkenli kartlar açık erişimde bulunmaktadır. Ticaret kartları 1202, yelkenli kartlar ise 269 kaydı içermektedir (Harvard University, 2016a). Ticaret kartlarına ait bazı tanımlamalarda fotoğrafın tekniği belirtilmekte, bazılarında ise belirtilmemektedir. Bununla birlikte, yelkenli kartlara ait bazı tanımlamalarda efemera'nın konu edindiği kişi ya da konuların bazı tanımlamalarda kullanıldığı bazı tanımlamalarda ise kullanılmadığı görülmektedir (Harvard University, 2016b). Her iki seride de telif hakkının belirtilmediği tanımlamaların varlığı tespit edilmiştir. Bu farklılıklara rağmen tanımlamalarda kullanılan üst veriler şöyle belirtilebilir: Başlık, tür, üretici, tarih, tanımlama, boyut, malzemenin konusu, konu başlığı, kullanılan teknik, telif hakkı, kullanım kısıtlamaları, bulunduğu yer, referans numarası.

2.2. California Üniversitesi

California Üniversitesinin kataloğunda yapılan taramalarda açık erişimde iki koleksiyonun bulunduğu görülmüştür. Bunlardan biri İspanya İç Savaşı Komünist Efemerası, diğeri ise Latin Amerika Siyasal Kampanyalar Efemera Koleksiyonu olarak adlandırılmıştır (California Üniversitesi, 2016a; California Üniversitesi, 2016b). İspanya İç Savaşı ile ilgili efemera olarak adlandırılan koleksiyon İspanya Komünist Partisinin oluşturduğu broşür, afiş gibi belgelerden teşekkül etmektedir (California Üniversitesi, 2016a). Bununla birlikte, Latin Amerika Siyasal Kampanyalarıyla İlgili Efemera olarak adlandırılan koleksiyon Latin Amerika'daki çeşitli siyasi partiler tarafından üretilmiştir (California Üniversitesi, 2016b). İspanya İç Savaşı ile ilgili koleksiyon 129, Latin Amerika siyasal seçimleriyle ilgili koleksiyon ise 722 kayıttan oluşmaktadır. İspanya İç Savaşı ile ilgili koleksiyon İspanyolca olduğu için tanımlamalarda metinlerin İngilizce çevirisi de yer almaktadır (California Üniversitesi, 2016a). Bununla birlikte, Latin Amerika siyasal kampanyalarıyla ilgili kayıtlarda malzemenin hangi ülke ile ilgili olduğu da belirtilmektedir (California Üniversitesi, 2016b). Bu iki koleksiyona ait bazı kayıtlarda ise malzemenin türünün belirtildiği de görülmektedir (California Üniversitesi, 2016c; California Üniversitesi, 2016d). Söz konusu istisnalar hariç tutulduğunda tanımlamalarda karşılaşılan üst veriler şöyle belirtilebilir: Koleksiyon adı, üretici, tarih aralığı, fiziksel ölçüler, format, konu başlığı, tür, dil, telif hakkı, malzemeyi erişime sunan birim ve bulunduğu yer.

2.3. Princeton Üniversitesi

Princeton Üniversitesinde Latin Amerika ve Karayipler Efemera Koleksiyonu 7 bin 499 görüntülük bir dermeye sahiptir (Princeton University, 2016a). Bu koleksiyonların tanımlanmasında kullanılan üst veriler şöyle belirtilebilir (Princeton University, 2016b): Oluşturan, olduğu ülke, yayınlayan, yıl, tür, sayfa, boyut, coğrafi konu, kategori, konular, dil, yer numarası, kullanım hakkı.

2.4. Oakland Halk Kütüphanesi

Oakland Halk Kütüphanesinin efemera olarak tanımlanan malzemelerinden 41 adet fotoğraf açık erişimde bulunmaktadır (Online Archive of California, 2016a). Kütüphanenin efemera olarak adlandırdığı malzemeler için kullandığı üst veriler değerlendirilmiştir. Tanımlamada kullanılan üst veriler şöyle belirtilebilir: Başlık, oluşturan, konu, tanımlama, yayınlayan, katkı veren, tarih, tür, biçim, tanımlayıcı, kaynak, dil, ilgi, kapsam, haklar. Ayrıca, dijital görüntüler için çözünürlük, sıkıştırma türü, en ve boy ölçüleri gibi özelliklerin belirtilmesi dikkat çekmektedir (Oakland Halk Kütüphanesi, 2016).

2.5. Toronto Halk Kütüphanesi

Toronto Halk Kütüphanesinde 940 adet efemeranın dijitalleştirilerek açık erişime sunulmuştur (Toronto Halk Kütüphanesi, 2016). Efemeranın tanımlanmasında kullanılan üst veriler şöyle belirtilebilir: Başlık, tür, boyut, tarih, haklar ve kısıtlar, katkı sağlayan (oluşturan/yayınlayan), depo konumu ve referans numarası. Bazı kayıtlarda ise katkı sağlayan kısmının da yer almadığı görülmektedir.

2.6. Wisconsin Tarih Cemiyeti Kütüphanesi

Wisconsin Tarih Cemiyetinin Kütüphanesinde 315 adet efemeranın dijitalleştirildiği görülmektedir (Wisconsin Tarih Cemiyeti, 2016). Tarih Cemiyeti Kütüphanesinin efemera olarak adlandırdığı malzemeler için kullandığı üst veriler değerlendirilmiştir. Tanımlamada kullanılan üst veriler şöyle belirtilebilir: Başlık, tanım, görüntü referans numarası, oluşturulduğu tarih, oluşturan, şehir, semt, eyalet, koleksiyon adı, tür, orijinal biçim, malzemenin referans numarası, malzemenin boyutu, konu başlıkları, haklar ve kısıtlamalar.

2.7. Getty Araştırma Enstitüsü Kütüphanesi

Getty Araştırma Enstitüsünün Kütüphanesi, 392 adet efemerayı dijitalleştirilerek açık erişime sunmuştur (Getty Araştırma Enstitüsü, 2016). Efemera olarak adlandırılan malzemelerin tanımlanmasında kullanılan üst veriler şöyle belirtilebilir: Başlık, oluşturan, oluşturulduğu tarih, fiziksel tanımlama, öz, notlar, tür, konu başlığı, biçim, kapsam, referans numarası, ait olduğu koleksiyon, kullanım kısıtlamaları, ilgi.

2.8. Kongre Kütüphanesi

ABD'nin milli kütüphanesi olan Kongre Kütüphanesinde açık erişimde sunulmuş ve efemera olarak sınıflandırılan üç koleksiyon bulunmaktadır. Bu üç koleksiyondan birinde binden fazla efemera bulunmaktadır (Kongre Kütüphanesi [LOC], 2016). Liljenquist Ailesinin topladığı Amerikan Sivil Savaşı Dönemine ait binden fazla fotoğraf açık erişimde sunulmuştur (LOC, 2016b). Tanımlamaların şu üst verilerle yapıldığı görülmüştür. Başlık, tarih, konu başlıkları, türe ait başlıklar, notlar, tür ve boyut, yer numarası, ait olduğu koleksiyon, saklandığı depo, dijital referans numarası, Kongre Kütüphanesi referans numarası, çoğaltma kodu, kullanım ve erişim kısıtlamaları, çevrimiçindeki türü, katalog bağlantısı, diğer üst veri biçimleri, erişim hakları, atıf örnekleri.

Tanımlamaların oldukça kapsamlı bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Notlar alanında, malzemeye ait başlığın kim tarafından verildiği, dijitalleştirilenin kim tarafından yapıldığı, malzemenin türüne ait bilgiler, malzemenin ait olduğu koleksiyonla ilişkisi, satın alma ya da bağış olup olmadığı, daha önce herhangi bir sergide yer alıp yer almadığı gibi bilgiler verilmiştir.

2.9. Kanada Milli Kütüphanesi ve Arşivi

Kanada Milli Kütüphanesi ve Arşivinde 24 adet efemeranın açık erişimde sunulduğu görülmektedir (Kanada Milli Kütüphanesi ve Arşivi, 2016). 23 efemeranın tanımlanmasında kullanılan üst veriler şöyle belirtilebilir: Başlık, ilişkili olduğu fon/dosya, tanımlama hiyerarşisi, sağlandığı fon, tarih, üretildiği yer, nicel olarak içerik, malzemenin dili, kapsam, araştırma koşulları, araştırma araçları, oluşturan, idari tarih, diğer bilgiler, kontrol numarası, yer numarası. Bu tanımlama üst verilerinin kullanılmadığı bir kayıta ise kapsam ve idari tarihin belirtilmediği görülmektedir.

Sonuç

Efemera, kitap ya da arşiv malzemesi gibi diğer bilgi taşıyıcılardan farklı olarak kütüphaneci ya da arşivcinin bizzat sahaya çıkararak derleyebildiği malzemelerdendir. Bu durum aktivist arşivci/kütüphaneci kavramını da gündeme getirmektedir. Aktivist arşivci ve kütüphanecilerin tanımladığı efemeranın diğer bilgi taşıyıcılarından farklı üst verilerle tanımlanıp tanımlanamayacağı araştırmanın sorusunu oluşturmuştur. Araştırma sonucunda efemeranın tanımlanması için diğer bilgi taşıyıcılarından farklı üst verilerin kullanılmadığı, bu tür bir eylemin yeteri kadar gerekli görülmediği anlaşılmıştır.

Efemera tanımlamalarında kurumların bir birliktelik sağlayıp sağlamadığı araştırmanın ana sorularından birini oluşturmaktadır. Bu soruya bir cevap bulabilmek amacıyla ABD ve Kanada'da dermesi bir milyondan fazla olan kütüphaneler örneklem olarak seçilmiştir. Bu örneklemin halk, üniversite, özel konu ve milli kütüphaneler arasından oluşturulması tercih edilmiştir. Seçilen örneklem dâhilinde, kurumların yaptıkları efemera tanımlamalarında yeteri kadar bir birlikteliğin bulunmadığı görülmüştür. Ayrıca, Harvard ve California Üniversiteleri ile Toronto Halk Kütüphanesi ve Kanada Milli Kütüphanesi ve Arşivinin yaptıkları efemera tanımlamalarında her kayıta aynı tanımlama alanlarını kullandığı görülemez.

Örneklem olarak incelenen kütüphanelerden beşinde kurumsal fonksiyonlar sonucunda üretilen ve dosya bağı oluşturulabilecek malzemelerin de efemera olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. California Üniversitesinde efemera olarak tanımlanan belgeler, Latin Amerika'daki siyasi partiler tarafından üretilmiştir. Aynı şekilde, Princeton Üniversitesinde efemera olarak adlandırılan malzemeler incelendiğinde üreteni belli olan ve kurumsal bir fonksiyon sonucunda oluştuğu izlenimi edinilen belgelerin de efemera olarak tanımlandığı görülmektedir. Oakland Halk Kütüphanesinde efemera olarak tanımlanan malzemelerin Kadın Kulüpleri Derneğinin faaliyetleri sonucunda oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu malzemelerin derneğin faaliyetleri ile arasında bir ilişki kurulamadığı için efemera olarak tanımlandığı izlenimi edinilmektedir. Wisconsin Tarih Cemiyeti Kütüphanesinde efemera olarak adlandırılan

malzemelerin bazıları uçak biletleri gibi kurumsal fonksiyonlar sonucunda üretilen belgelerdir. Bu belgelerin üretilmiş olduğu fonksiyonla ilişkisi kurulacak kadar belge elde bulunmadığı veya dosya bütünlüğü oluşturulmadığı için efemera olarak tanımlandığı düşünülmektedir. Getty Araştırma Enstitüsü Kütüphanesinde şahıs arşivine ait olması daha uygun olduğu düşünülen malzemelerin de efemera olarak tanımlandığı görülmektedir.

Efemera, kurumsal fonksiyonlar sonucunda üretilmiş olsa dahi dosya bağları kurulamayan malzemeler olarak kabul edilmektedir. ABD ve Kanada'da efemera olarak tanımlanan malzemelerin ne kadarının kurumsal fonksiyonlar sonucunda oluşturulup dosya bağının kurulabileceği yeni bir araştırma konusu olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- AACR2 Compatible Headings. (2007). LOC. 26 Ekim 2016 tarihinde <https://www.loc.gov/catdir/cpso/AACR2-d.pdf> adresinden erişildi.
- About the Digital Archive of Latin American and Caribbean Ephemera. (2016). Princeton Üniversitesi. 25 Ekim 2016 tarihinde <http://lae.princeton.edu/about> adresinden erişildi.
- Advertising Ephemera Collection. (2016). Baker Library Historical Collections, Harvard Business School. Harvard Üniversitesi. 22 Ekim 2016 tarihinde <http://oasis.lib.harvard.edu/oasis/deliver/deepLink?collection=oasis&uniqueId=bak00232> adresinden erişildi.
- American Library Directory. (2016). 22 Ekim 2016 tarihinde <http://www.americanlibrarydirectory.com/> adresinden erişildi.
- Baldwin Posters printed ephemera. (2016). Toronto Halk Kütüphanesi. 26 Ekim 2016 tarihinde http://www.torontopubliclibrary.ca/search.jsp?Erp=20&N=38537+38531+38559&Ns=p_pub_date_sort&Nso=0&view=grid adresinden erişildi.
- Burke, P. (2012). Tarih ve toplumsal kuram. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Canadian Cultural Property Export Control List. (2016). 30 Eylül 2016 tarihinde <http://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/C.R.C.,c.448.pdf> adresinden erişildi.
- Civil Rights History Project Act. (2006). 30 Eylül 2016 tarihinde <https://www.congress.gov/bill/109th-congress/house-bill/5829/text?q=%7B%22search%22%3A%5B%22ephemera%22%5D%7D&resultIndex=2> adresinden erişildi.
- Copeland, A. vd. (2006). Cataloging and digitizing ephemera: one team's experience with Pennsylvania German Broadsides and Fraktur. Library Resources & Technical Services. 50 (3), 186-198.
- Digital Archive of Latin American and Caribbean Ephemera. (2016). Princeton Üniversitesi.

- 25 Ekim 2016 tarihinde http://lae.princeton.edu/catalog?search_field=all_fields&sort=date_modified+desc adresinden erişildi.
- Digital collections. (2016). Kongre Kütüphanesi (Library of Congress - [LOC]). 7 Kasım 2016 tarihinde <https://www.loc.gov/collections/?fa=subject%3Aephemera> adresinden erişildi.
- Guide to the Colored Women's Clubs Associations Collection. (2016). Online Archive of California. 25 Ekim 2016 tarihinde <http://www.oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/c8tt4rrq/dsc/#c01-1.3.13.5> adresinden erişildi.
- Image search. (2016). Kanada Milli Kütüphanesi ve Arşivi. 7 Kasım 2016 tarihinde <http://www.collectionscanada.gc.ca/lac-bac/search/images> adresinden erişildi.
- Latin American Political Campaign Ephemera Collection. (2016). California Üniversitesi. 23 Ekim 2016 tarihinde <http://library.ucsd.edu/dc/collection/bb4506543z> adresinden erişildi.
- Latin American Political Campaign Ephemera Collection political posters. (2016). California Üniversitesi. 23 Ekim 2016 tarihinde <http://library.ucsd.edu/dc/object/bb0717941z> adresinden erişildi.
- Library overview. (2016). Getty Araştırma Enstitüsü. 26 Ekim 2016 tarihinde <http://www.getty.edu/research/library/overview.html> adresinden erişildi.
- Moses, R. P. (2005). A glossary of archival and records terminology. Chicago: The Society of American Archivists.
- Oakland Public Library Digital Collections. (2016). Oakland Halk Kütüphanesi. 25 Ekim 2016 tarihinde <https://oakland.access.preservica.com/file/sdb%3AdigitalFile%7C6fb49-dadf-4b54-a82d-1d639084f346/> adresinden erişildi.
- Shepherd, E. (2009). Archives and archivists in 20th century of england. Surrey: Routledge.
- Somer, N. ve Keskin, İ. (2012). Bir bilgi kaynağı olarak efemera ve türleri. Bilgi Dünyası. 13(2), 437-456.
- Spanish Civil War Communist Ephemera. (2016). 23 Ekim 2016 tarihinde <http://library.ucsd.edu/dc/collection/bb9318877w> adresinden erişildi.
- Spanish Civil War Communist Ephemera registration card. (2016). California Üniversitesi. 23 Ekim 2016 tarihinde <http://library.ucsd.edu/dc/object/bb1878108d> adresinden erişildi.
- Visual information access. (2016). Harvard Üniversitesi. 22 Ekim 2016 tarihinde <http://via.lib.harvard.edu/via/deliver/deepLinkResults?kw1=trade%20cards&index1=Anywhere&repositoryLimit=Baker%20Library,%20Harvard%20Business%20School> adresinden erişildi.
- Who is cataloging in RDA. (2016). American Library Association vd. 26 Ekim 2016 tarihinde http://www.rdatoolkit.org/RDA_institutions adresinden erişildi.

Wilson, T. L. ve Dowell, E. (2003). Today's ephemera, tomorrow's historical documentation.

Journal of Library Administration, 39 (2-3), 43-60.

Wisconsin Tarih Cemiyeti. (2016). 26 Ekim 2016 tarihinde <http://www.wisconsinhistory.org/> adresinden erişildi.

25 Kasım 2015 tarihinde İstanbul Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi öğretim üyesi Prof.

Dr. İshak Keskin ile yapılan görüşme.